84
И 84

Салоҳиддин Исомиддинов

ТАҚДИР ЧИЗИҒИ

Балким кексалик аломатидир
Бу дардни кимгадир ёрмаса бўлмасди
Лекин кимга?

Книга должна быть
возвращена не позже
указанного здесь срока

Количество предыдущих выдач	
23.11.21.	
25.02.22.	
7.10.22.	

821
И-84

Салоҳиддин
Исомиддинов

ТАҚДИР ЧИЗИҒИ

Қисса ва ҳикоялар

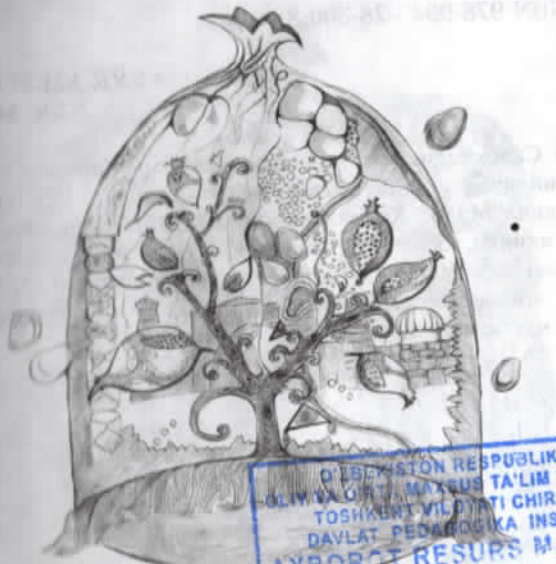

ТОШКЕНТ – «O'ZBEKISTON» – 2013

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI
1-FILIALI

УЎК 821.512.133-3
КБК 84(5Ў)7
И 84

Исомиддинов, Салоҳиддин

И 84 Тақдир чизиғи: қисса ва ҳикоялар / С.Исомиддинов. – Тошкент: «O'zbekiston», 2015. – 104 б.

ISBN 978-9943-28-300-8

УЎК 821.512.133-3
КБК 84(5Ў)7

Ёзувчи Салоҳиддин Исомиддинов асарларининг асосий ғоясини одамийлик, ҳақиқий меҳр-муҳаббат, садоқат, эзгулик мавзулари ташкил этади. Ҳикояларининг қаҳрамонлари сизу бизга шунчалик яқинки, беихтиёр уларнинг қувонч ва ташвишларига шерик бўласиз, эзгуликнинг ғолиб чиқишига ишонасиз.

Тақдим этилаётган ушбу китоб сиз мухтарам ўқувчиларнинг кўнглидан мустаҳкам жой олишига ишонамиз.

ISBN 978-9943-28-300-8

© С. Исомиддинов, 2015.
© «O'zbekiston» НМИУ, 2015.

ҚИССА

Балки кексалик аломатидир, кейинги кунларда олт-мишдан [illegible] ошган Зефина момонинг уйқусида ҳаловат йўқолди. Кексалар кам уйқу бўлиши аниқ, баъзида [illegible], тушунарсиз тушлар кўриб, уйқуси қочади. [illegible] бевақт ўлими, эрининг заҳарланиши, аччиқ қисмат, ҳасратли хотиралар уни жуда қийнаб юборди. Айниқса, тириклай йўқотган ўғли Азаматжонни ҳеч қачон унутмайди. Бу дардларини кимгадир ёрма-га бўлмади. Лекин кимга? Шаҳар кўрмаган, бир умр трактор орқасидан судралиб юрган ўғли Шарофга айтди [illegible], айтмади нима. Ана неварасига айтсин. Унинг аллақачон овози дўриллаб қолган, ўн беш ёшдан ошди, [illegible], бироқ унинг ҳам қўлидан бир иш келиши номаълум.

Мактабдан келган Алижон халта сумкасини бир четга улоқтирди. Тап этиб ерга тушган халта ичидан битта китоб отилиб чиқди. Сандалда оёғини ғўзапоя чўғига [illegible], хаёлга чўмиб ўтирган момо бир чўчиб тушди. Буни кутмаган Алижон момосига қараб ҳайрон қолди. Қўллари қуруқ суяк бўлиб қолган, кўйлагининг енглари шалвираган, хира тортган кўзларидан ёш ҳам оқмайди. Лекин момо шалвираган енглари билан кўзларини арт-гани артган.

Турмуш қийинчиликлари, тақдирнинг аламли изларини юзида акс этиб турган момо имо қилиб неварасини ёнига чорлади.

– Бери кел, неварагинам, қўлчаларинг ҳам совқотибди, исиниб ол. – Алижон итоат қилиб унинг ёнига чўкди. Қурукшаб қолган қўлини набирасининг елкасига ташлаб, бағрига тортди.

– Набирагинам сенга бугун мени зил-замбил бўлиб эзаётган сиримдан, шум тақдиримдан сўзлаб беришим керак. Даданг – Шарофжонимдан ташқари Азаматжон деган ўғлим ҳам бор эди. Уч яшар ўғлимни тириклай йўқотганман. У тирик. Ҳозир ўттиз беш ёшлардаги Аламатим ҳам катта одам бўлган бўлса керак, болажоним.

* * *

Зефина уйига совчи келганда ўн саккизга энди тўлган, кўҳликкина, чиройли, кўплар ҳавас қиладиган қиз эди. Куёв йигит кимсан ҳудудда катта обрўга эга бўлган, олдидан ўтган одам салобатидан ҳайиқадиган Мулла Жума Охуннинг ўғли Абдураҳим эди. Қишлоқнинг олди, кўзи очиқ зиёли одам билан қуда бўлиш қизнинг ота-онасини ҳам шошириб қўйди.

Эсда қоладиган тўй ҳам бўлиб ўтди. Абдураҳим ота қўлида тарбия топган, илм ўрганган, мадраса кўрган ақлли, хушли йигит эди. Улар бахтли яшай бошладилар. Худди тезда ажралиб кетадигандек бир-бирларини жуда авайлаб, эҳтиёт қилар эдилар.

Ўшанда кузнинг хазонли кунлари бўлиб, Мулла Жума Охун пешин намозини ўқиётган эди. Тахтадан

[illegible] дарвоза беўхшов тақиллади. Хонадон аҳлидан [illegible] кимса дарвозани очишга улгурмади. Дарвозани [illegible]ганлар ҳам эгаси чиқишини кутмай, дарвозани [illegible], икки табақасини икки томонга тарақлатиб очиб, [illegible] бостириб киришди. Юзлари бадбашара, кўзлари [illegible], қўлларига наган ушлаган «чақирилмаган [illegible] икки киши эди.

– Мулла Жуманинг уйи шуми, – бостириб кирганларнинг бири бор овозда бақирди. – Бу ёққа чиқ.

Мулла Жума Охун қачондир шундай бўлишини билар эди. Шўролар ҳукумати диндорлар билан ҳеч [illegible], қўли очиқ зиёлиларни аллақачон таъқиб [illegible] олган эдилар. Мулла Жума ҳам орган ходимлари [illegible] тузилган «қора рўйхат»га тушган, бугун шу [illegible] оширилаётган бўлиб, кириб келганлар орган ходимлари эди.

Хонадоннинг тўрт оёқлик қўриқчиси – Тўрткўз бир [illegible] билдирки содиқ хизмат қиларди. Хонадонга яхши ният биланми, ёмон ният биланми ташриф буюрганларни, албатта, Тўрткўз дарвозахонада қарши олар, [illegible]лик билан келаётганларга ичкарига киришга йўл бериб, бурчакка ўтарди. Келган кишининг нияти [illegible] бўлмаса, дарвозадан эгаси чиқиб келгунча ичкарига қўймас эди. Бугун эса негадир сирли ҳолат юз берди. Вафодор ит «чақирилмаган меҳмон»ларни кутиб [illegible] кўриб, ғингшиганича, нимадир рўй беришини билгандек огилхонага бориб ётиб олди.

– Мен Мулла Жума Охун, – деди у мағрур уларга [illegible] чиқиб. – Келинглар, тинчликми? Нима гап?

– Биз ҳукумат одамларимиз, – деди уларнинг новчароғи. – Қўлимизда ордер бор. Сиз қамоққа олиндингиз.

Бақириб келганлардан бири тезда унга ташланиб, қўлига кишан солди. Зефина буни ўзига ажратилган уйнинг деразасидан кўриб турарди. Аксига олиб эри Абдураҳим ҳам уйда эмас эди.

– Қани буёққа келинглар, – қичқирди кўчага қараб новча босқинчи. Ҳовлига яна 4 киши бирин-кетин кириб келишди. Иккитасини Охун танимади, лекин икки нафари қишлоқдошлари бўлиб, қўрқиб, Охундан уялгандек бошларини эгиб турардилар. Улар ҳам ўз ихтиёрлари билан эмас, мажбурий олиб келинган эдилар.

– Ҳамма уйларни тинтиб чиқинглар. Ҳар қандай китоб-дафтарлар қопга солинсин, тезроқ, – бақирди бостириб кирганлардан бири хунук кўзларини чақчайтириб.

Мулла Жуманинг эсига лоп этиб кўрган туши ва кеча ўғли билан қилган суҳбати тушди. Кечки овқатдан сўнг у ўз дарсхонасидаги танчада ўтириб, Қуръони Каримни қўлга олиб, «Юсуф» сурасини ўқиди, ота-боболари руҳига бағишлаб дуо қилди. Сўнг қайсидир муаллифнинг «Комил ат-Таъбири туркий» китобини қўлга олиб варақлай бошлади. Тушга ҳам ишониш шартмикин, деб ўйлай бошлади. Ахир улуғ каломда ҳам туш илм эканлигига далиллар бор-ку. Ҳазрати Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳам айтган эканлар-ку: «Туш пайғамбарликнинг қирқ олтита фазилатининг бир жузъидир».

– Абдураҳим, – деб аҳли аёлини чақирди.

Эшик тақиллаб, аёли оҳиста қадам билан кириб келди, нима дейсиз, дегандек қаради.

– Ўғлингни чақир.

Хонадон бекаси яна секингина қўшни хонага ўтди, бирпасдан кейин эса хонага ўғли Абдураҳим кирди.

– Ассалому алайкум, отажон, – деди ўғли одоб сақлаб.

– Ўтир, ўғлим, – деди Мулла Жума, – сўнг ўғли танчанинг бир бурчига ўтириб олгач, гапида давом этди, – Ишларинг яхшими?

– Оллоҳга шукр, отажон.

– Мен ёмон туш кўрдим, – деди у хўрсиниб, – илоҳим Оллоҳ хайрли қилсин.

– Қўйинг ота, бизни қўрқитманг.

– Йўқ ўғлим, ҳаммаси Оллоҳдан. Мен ўлимдан қўрқмайман. Баъзи ўгитларимни сенга яна бир бор айтмоқчиман. Бобонг шайх Рашидиддинни доимо ёд қилиб тур, набирагинам Шарофжонга бобоси, бобокалонини таниттиб бор, илмли қилиб тарбияла. – Сўнг бироз жим қолди-да, гапини давом эттирди. – Яна бир гап, [illegible] қадрдони, донишманд Мирзо Камол амакингни ҳурматини жойига қўй, бирор мушкулот юзага келса маслаҳатини у кишидан ол.

– Отажон қўрқитманг...

Ота-бола суҳбати алламаҳалгача давом этди. Абдураҳим ўз уйига ўтиб, ўринга ётгач ҳам кўзига уйқу [illegible].

«Чақирилмаган меҳмон»ларнинг зуғуми билан етти-[illegible] кўп китоб бирпасда қишлоқ қабристонига та-

шиб келинди. Қабристоннинг ёнгинасида анча илгари қурилган катта масжид, ундан юқорироқда эса XV асрдан ёдгорлик қолган хонақоҳ бор эди. Узоқ тарихдан сўзлагувчи хонақоҳ олдида тўкилган китоблар хирмон бўлди. Қишлоқдан беш-ўн нафар кишилар ҳам мажбуран ҳайдаб чиқилиб, воқеага гувоҳ қилинди.

Қўли кишанланган ҳолда тикка қўйилган Мулла Жума Охун кўз ўнгида умр бўйи меҳр қўйган китобларига ўт қўйилди. Қоғозларнинг ёниши осон бўлгани учун бирпасда гулхан ердан осмонга ўрлай бошлади. Охун ўз-ўзидан тарашадек қотди. Тили калимага келмади. Фақат лаблари нималардир дегандек қимирларди. Даҳшатли бу ҳолатга қараб туришга кўзи бардош бермади шекилли, беихтиёр юмилди. Лабидан «астағфируллоҳ» деган калима отилиб чиқдию, Охун юз тубан йиқилди...

Қайнотасининг ўлими Зефинани ҳам гангитиб қўйди. Суюмли тўнғичи Шарофжонни ҳам эркалатишга хуши йўқ, ой-куни яқин хотинига бирор кори ҳол бўлмасин деб, Абдураҳим парвона эди.

– Ўзингни қўлга ол, Зефина, – деди бир неча бора Абдураҳим.– Буни тақдирнинг аччиқ қисмати дейдилар. Қўлимиздан нима ҳам келарди. Ҳадеб шундай юрсанг болага таъсир қилади.

Ҳартугул «шумқадамлар» бу хонадонга қайтиб бош суқмадилар. Бу воқеа сабабми ёки вакти-соати бўлдими Зефинанинг эсон-омон кўзи ёриди. Иккинчи фарзанди ҳам ўғил бўлиб, отини Азаматжон қўйишди.

Абдураҳим ёшлигидан пишиқ-пухта, зеҳни ўткир, хотираси мустаҳкам эди. Отаси Мулла Жума ўғлини жуда суюб эркалар, ўрни келганда одоб бериш мақсадида

танбеҳ ҳам берарди. Олти ёшга тўлгандаёқ, алифбони ўргатиб, айрим кичик сураларни, осон дуоларни ёдлатар эди. Ақлли, одобли йигит бўлиб вояга етаётган Абдураҳим «Ҳафтияк»ни бемалол ўқий олар, илми дошишлар йиғилган давраларда «Хўжаи Ҳофиз» дан шеърларни ёддан айтарди. Ўн беш ёшида эса Хўжаилмконида фаолият кўрсатаётган мадрасага талаба сифатида қабул қилинди.

Ўқимишли, доно уламолардан сабоқ олган, беш йил мадраса «тупроғини ялаган» Абдураҳимни мадрасага мударрисликка олиб қолишди. Анча вақт ёш талабаларга диний ва дунёвий илмлардан сабоқ берди.

Шўролар ҳукумат тепасига келгач, ёш зиёли – «кўзи очиқ»ларни ўз томонига оғдириш, улардан фойдаланишни кўзда тутиб, «чиғириқ»дан ўтганига иш таклиф қилишарди. Абдураҳимни ҳам Шаҳрисабз шаҳридаги «Кўк гумбаз» жомеъ масжидига имом-хатиб этиб тайинлашди. Хўжаилмкони қишлоғи билан шаҳар ораси қарийб 15 километрдан ортиқроқ эди. Ҳар куни оқ отини миниб, бомдод намозига етиб келар, кечқурун, хуфтондан сўнг уйига қайтарди. Шўролар диний уламоларни, ҳукуматга хусумат билан боқаётганларни таъқиб остига олиш, қамаш, сургун қилишни бошлагач, отаси Мулла Жуманинг насиҳати билан отни эшакка алмаштирди. Сўнгги вақтларда эшак билан бориб кела бошлади.

Отасининг ногоҳ ўлими Абдураҳимни жуда гангитди. Етти кундирки дарвозахонада ўтириб, кўнгил сўрашга келганларни қабул қилди, ишга ҳам бормади. Бугун ҳам Шаҳрисабздан таъзияга келган уч отлиқ кўнгил

сўраб, ўтириб қолишди. Сўнг улардан кексароғи, жомеъ масжиднинг сўфиси Шарифбобо Абдураҳимга юзланди.

– Ўғлим, менинг ёшим анчага борган, – салмоқлаб сўз бошлади Шариф сўфи. – Сиз илмли, доно киши бўлсангиз ҳам ёши улуғ сифатида насиҳат қилсам хафа бўлманг.

– Бемалол, сўфи бобо, бемалол, – Абдураҳим сўфининг насиҳатини тинглаш мақсадида бошини қуйи эгди.

– Энди ишга чиқинг. Одам кўнглини одам кўтаради, яна жамоага қўшилинг. Сизсиз масжидимиз ҳам ҳувиллаб қолмоқда. Дўст-душманлар ҳам турли бўҳтону гап-сўз тарқатишмоқда. Баъзи кўролмаганлар отадан кейин ўғилни ҳам қамашса керак деб, ортиқча гап қилишмоқда. Аллақачон сизнинг ўрнингизга имомликка даъво қилмоқчилар ҳам топилмоқда.

Абдураҳим оғир тин олди, гапни нимадан бошласам экан, деб ўйлади. Сўнг вужудини қамраб олаётган титроқни тўхтатиш учунми ёки қўли совқотаётганлигиданми, икки қўлини бир-бирига ишқалаб, оҳиста гап бошлади.

– Мен жуда қаттиқ изтиробдаман, энди бормасамми деб ўйлаб турибман, – деди икки қўлини кўксига қўйганча Шариф сўфидан кечирим сўраётгандек.

– Йўқ-йўқ, бундай деманг, – деди Шариф сўфи, сўнг дарвозахона тўридаги чорпояда келган-кетганларга фотиҳа ўқиб турган, нафақат Китоб – Шаҳрисабз, балки Ургут томонларга ҳам донғи кетган донишманд Мирзо Камол Охунга мурожаат қилди.

– Сиз айтинг, тақсир, мен балким нотўғри сўйлагандирман.

– Сўфи жуда тўғри айтяптилар, Абдураҳим ўғлим, – деди Мирзо Камол салмоқланиб, – Агар сиз бормасангиз жамоангиз орасида ҳар хил гап-сўзлар «болалаб» кетаверади. Ундан ташқари ҳар хил бўҳтонлар шўро одамларига ҳам етиб боради. Улар турган гапки, сизнинг бу воқеага қандай муносабатда эканлигингиз билан қизиқишади. Ўлим ҳақ, тақдир Оллоҳдан эканлигини биласиз. Шунинг учун ишингизга ўзингизни бепарво тутиб бораверганингиз маъқул.

– Тўғри айтдингиз, раҳмат сизга, тақсир, – Шариф сўфи миннатдорчилик билан қўлини кўксига қўйиб, бошини хиёл эгди.

Мулла Абдураҳим ўзидан катталарнинг сўзини икки қилмай ўрганганлиги боис яна ишга қатнай бошлади. Олдингидан ғайрати жўшиб, барвақт туриб йўлга отланар, Шаҳрисабз қайдасан деб эшагини қистаб бўлса-да, шитоб билан юриб, бомдодга етиб борар, аммо ҳамма ишини Шариф сўфига ташлаб, кечда барвақт қайтар, уйига шом бўлмасдан етиб келарди. Уни эшик олдида бурроғина бўлиб «тили» чиққан ёқимтой ўғилчаси Шарофжон кутиб оларди.

Ит вафодор ҳайвон эканлигини Абдураҳим яхши биларди. Бироқ Тўрткўзни вафодорлиги учун боқиб катта қилмади, балки унга жуда раҳми келганидан парваришлади. Ўшанда эрта баҳор кунлари эди. Саҳар турса, ҳовлини «пишак изи» қор босган экан. У қор босиб, ҳар кунги одатига кўра, эшагига ва сигирга ем-хашак солиш мақсадида сомонхонага борди. Нимқоронғи сомонхонанинг бир бурчагида ётган кучукча ўрнидан туришга ҳоли келмай «вав-вав» деди. У қаердан пайдо

бўлдийкин деб ўйлади Абдураҳим. Дала томондан келиб қолган эгасиз, қаровсиз, қорни оч кучукчага раҳм билан қаради. Қайтиб уйига кирди, токчада турган дастурхондан бир бурда қотирма нонни олиб келиб, кучукчанинг олдига ташлади.

Қоп-қора, кўзларининг остида оқи бор кучукчани ўзича Тўрткўз деб номлади ва унга овқатдан қолган суякми, нимадир илиниб турди. Тўрткўз эса, зоти бошқача эканми, тез катта бўлди, кўринишидан ҳамма ҳайиқар, жуда сезгир, ақлли, эгасининг гапларига тушунадиган итга айланиб, Абдураҳимга жуда ўрганиб қолди.

Абдураҳим Шаҳрисабзга ишга отланганда бирга йўлга чиқар, нафақат қишлоқнинг, балки қишлоққа тегишли даланинг энг адоғигача кузатиб борар, сўнг қайтиб келарди. Кечда эса, албатта, ҳар кунги жойида эгасини кутиб олар, эшак олдига тушиб, ўйноқлаб, гўё эгасини хурсанд қилаётгандек уйига қараб чопарди.

Бугун ҳам тонг саҳарлаб ишга отланган Абдураҳимни Тўрткўз кузатиб борди. Ҳар кунги жойига етганларига қарамай, ит ортга қайтмай кетаверди. Оллоҳни зикр қилиб бораётган Абдураҳим анча йўл босганларидан сўнг Тўрткўз орқага қайтмаётганлигини сезиб қолди.

– Ҳа, Тўрткўз, қайт орқангга, – деди Абдураҳим буйруқнамо оҳангда.

Ит тўхтаб эгасига бир қаради-да, яна олдинга илдамлади. Абдураҳим хушёр тортди. Индамай ит ортидан эшакни ҳайдаб бораверди. Хайробод қишлоғидан ўтгандан сўнг, бироз юришгач, ит тўхтаб, эгасига томон вовуллади ва олдинга қараб чопиб кетди. Эшакни тезроқ юришга ниқтаган Абдураҳим узоқдан ғира-ши-

рада икки отлиқни кўрди. Ит аллақачон уларга етиб бориб, йўлини тўсиб, олға силжишга қўймасди. Бундай ҳолни бежиз эмас деб тушунди ва эшагини тўхтатиб, қиблага қараганча падари бузруквори ўргатган оятларни ўқиб, сўнг қўл очиб дуо қилди ва бир неча бор «ўзинг асра, Оллоҳим» дея такрорлади.

Шу пайт мўъжиза рўй берди. Ит ҳам ҳуришдан тўхтади. Отлиқлар ҳам на олдинга, на орқага силжишарди. Абдураҳим секинлик билан номаълум йўловчиларга яқинлашди. Оралиқдаги масофа беш-ўн қадамча қолганда йўловчилардан бири «тил»га кирди.

– Бизни кечиринг, мулла ака, – деди у афсусланган ҳолда. – Бизга сизнинг йўлингизни тўсиб, масжидга қайтиб келмайдиган қилиш топширилганди. Билмадим, негадир ярим соат олдинги қароримдан қайтдим, бизни кечиринг.

Номаълум йўловчилар отларининг бошини орқага буриб, сағрисига қамчи босишди. Тўрткўз ҳам эгаси олдига келиб, нимадир демоқчи бўлгандай ўйноқлади-да, орқага – қишлоқ томонга чопиб кетди.

«Ё қудратингдан, яратган эгам», деди Абдураҳим ўзига-ўзи. Бу не синоат, дуонинг кучи шунчалик қудратлими? Тўрт оёқли жониворнинг сезгирлиги. Лекин шошма, менинг масжидга имомлигим кимларгадир мақбул эмас, шекилли.

Абдураҳим масжидга ўз вақтида етиб келди. Жамоат билан саломлашар экан, йўлдаги воқеада улардан қай бирининг қўли бор экан деб, бир-бир назардан ўтказди. Икки нафар намозхон ҳақида баъзи мулоҳазаларга борди-да, бироқ ҳеч нарса сездирмади.

Бу воқеадан уч ой ўтар-ўтмас кунларнинг бирида пешин оғар-оғмас дарвоза очилиб, Абдураҳим ҳовлига аранг кириб келди. Эшакдан туша солиб, уч-тўрт қадам босмасдан гандираклаб ерга йиқиларкан, бақирди.

– Сув, сув беринглар. Ичим ёниб кетяпти, – дерди у. Ерда ўзини у ёқдан-бу ёққа ташлаб талваса қиларди. Зефина бир сопол косада сув билан уйдан югуриб чиқди. Эрининг ўлимидан сўнг хасталаниб қолган, кексалик ўз таъсирини кўрсатган Абдураҳимнинг онаси ҳам бор кучи билан чопиб, бир амаллаб бўлса-да, талваса қилаётган боласининг бошига келди.

– Мени заҳарлашди. – Аранг, ўзини мажбурлаб гапирди Абдураҳим, ўлиб қолсам, болаларим ҳақиқатни билишмайди, деб ўйларди. – Ўзим билан бир товоқдан ош еганлар, бир жойда намоз ўқиганлар заҳарлади.

Бирпасда йиғи-сиғини эшитиб, қўни-қўшнилар ҳам тўпланишди. Кимдир қишлоқ табибига югуриб кетди. Лекин хеч кимнинг қўлидан ёрдам келмас, ақалли тасалли сўзни ҳам айтолмадилар. Охирги муддат Абдураҳим бироз сукут сақлаб, Зефинага тикилди, ўзини мажбурлаб кулимсираб кўрсатгандек бўлди.

Абдураҳим Зефинани жуда яхши кўрар, Зефина ҳам эрига эркаланар, нозланар, лекин ҳаддидан ошмасди. Баъзан эри ҳазиллашиб, «жоним, Оллоҳ менинг умримни қисқа қилса, нима қиласан», деб сўрарди ёлғондакам. Зефина гўё эри ҳозироқ ўлиб қоладигандек, «йўқ, йўқ бу гапни ҳеч қачон айтманг», деб чинакамига йиғлаб қоларди. Бу билан у ҳам Абдураҳимни еру кўкка ишонмаслигини сездириб қўярди. Шунинг учун турмуш қурганларига тўрт йил бўлибди-ю, Зе-

фина унинг қандай ўтганини сезмай қолди. Қайнотаси ўтганда эрининг тасаллиси билан бир амаллаб ўзини қўлга олишга ҳаракат қилди. Лекин мана бир ҳафтаки, ҳатто, нима қилаётганини билмайди, ўзини қўярга жой тополмайди. Ўғли Шарофжонни-ку ҳеч ўйламай қўйди. Азаматжон ҳам эсига келса ёки жуда йиғлаб тўполон қилсагина эмизарди.

Бир умрлик ёстиқдоши – эридан ҳамда кўзининг оқу қораси бўлган ўғлидан ажралиб қолган бечора қайнона қандайдир тасаллига мухтож бўлса-да, бир амаллаб ўзини қўлга олди. Вайрон бўлган оилада ўзининг кимлигини сеза бошлади.

Бешикка беланган Азамат биғиллаб йиғлай бошлади. Онаси уйда бўлса-да, унга қарамади. Қайнона қўшни хонада бу ҳолни сезиб ўтириб, сабри чидамади. Ўрнидан туриб, ўзида қандайдир куч сезиб, келинининг олдига кирди.

– Келинжон, ўзингизни қўлга олинг, – деб бағрига босди. Зефина ҳам ҳали ўзига меҳрибон инсон борлигини сезиб, энтикиб-энтикиб, сассиз йиғлади. Кўзлари жиққа ёш бўлишига қарамай, қайнонаси келинининг бошини силаб туриб:

– Келинжон, тўйиб-тўйиб йиғланг, енгил тортасиз, – деди. – Бизнинг давомчиларимиз шу неварагиналарим, уларни эҳтиёт қилинг.

* * *

Зефина тақдирнинг аянчли зарбасига кўника бошлаган кунларнинг бир куни қайнотасининг яқин дўсти, мадрасадоши Мирзо Камол Охун кириб келди. Хона-

OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI
1-FILIALI
0046
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

дон аҳли билан ҳол-аҳвол сўрашгандек бўлди. Сўнг кўрпачада ўтиргач, шошилмай узоқ қуръон тиловат қилди. Ўқилган оятларнинг савобини дўсти Мулла Жума Охун ва Абдураҳим хотирасига бағишлади. Тиловат тугагач, қўйнидан иккита тумор чиқарди.

– Келин, – деди Зефинага мурожаат қилиб.– Қайнотангиз аллома, донишманд инсон, Абдураҳим эса унинг солиҳ фарзанди эди. Уларнинг зурриёди, савобли ишларининг давомчиси эса сизнинг шу икки фарзандингиз ҳисобланади. Иншооллоҳ улар оталари ва боболаридек улуғ инсонлар бўлиб етишар. Мана шу туморда уларнинг ким эканлиги, тарихи ва муборак оятлар битилган. Буни асранг, икки фарзандингизнинг ҳам кийимига тикиб қўйинг.

– Раҳматли Мулла Жума донишманд инсон эди, – деди юзларидан нур ёғилиб турган Мирзо Камол гапни давом эттираркан, кўксига тушган оппоқ соқолини силаб, – Бухоро мадрасасида таҳсил олганда талабаларнинг энг пешқадами эди у киши. Амирлик энг аълочи талабалардан 7 нафарини Туркияга ўқишга юборди. У ердаги дорилфунунда ўқишни тамомлагач, Олмонияда ҳам таҳсил олдилар.

Мулла Жума Бухоро амири Абдулаҳадхон ҳузурига тўғри кира оладиган инсон бўлиб, хориждан, ўқишдан келгандан сўнг уни амирнинг ўзи ҳузурига чорлади.

– Хўш, Мулла Жума, энди Бухоронинг донишмандларидан бири бўлдингиз, – деди унга амир менсимай. – Энди халқимизга нима ёрдам қиласиз? Қандай ўзгартиришлар қилишни маъқул топасиз?

Амир Абдулаҳадхоннинг мулозамати сидқидилданми ёки мулозаматми Мулла Жума буни билолмади. Шунча

йил хорижда ўқиб, ўз халқи маънавияти, маданиятини ошириш ҳақидаги фикрларини айтса, амир қандай қабул қиларкин ёки қувиб соларминкин, деб ўйлаб қолди. Ундаги дадиллик, журъат, дунё кезгани иш берди. Амирнинг иззат-ҳурматини жойига қўйиб, мулойимлик, бироқ дадиллик билан дона-дона қилиб гапира бошлади.

– Амирим, – деди у, – Бухорои Шариф азал-азалдан маънавият-маърифат, илм-фан маркази бўлган. Кўплаб авлиёлар, Имом Бухорий, Абу Райҳон Беруний, Ибн Сино билан ҳақли равишда фахрланамиз. Ҳозирги ёшларимиздан ана шундай инсонлар етишиб чиқиши учун янги усулдаги мактабларни жорий қилсак, унда камбағаллар ҳам ўқиса дейман. Уларни ўқишга бепул жалб қилишимиз керак.

– Хо-хо-хо-о, – амир беихтиёр кулиб юборди, сўнг бирдан жиддийлашди. – Бунга мен мутлақо қаршиман. Индамасам нималарни хоҳламайсиз.

Қалбида бир олам қувонч ва ҳадик бўлган Мулла Жума амирнинг олдидан ҳафсаласи пир бўлиб чиқиб кетди. Хорижда ўқиб юрган пайтлари ўз юрти ва ўз миллати ҳақида не-не умидларни қилмади. Бир қадам бўлса-да, олдинда бўлган, жаҳоннинг илғор мамлакатлари эришган ютуқларни юртига қиёслади. Қанчадан-қанча амалга ошириш мумкиндек туюлган орзуларни тузди. Шу боис ўз-ўзидан пайдо бўлмаган катта-катта орзу-хаёллардан воз кеча олмади. Амир уни бундан кейин таъқиб остига олишини яхши билса-да, раиятпарвар, бир сўзли бўлган Мулла Жума ўйлаган фикридан қайтмади. Бухоронинг жин кўчаларининг бириdан икки хоналик ташландиқ уй топди. Шу ерда камбағаллар учун хат-савод чиқарадиган мактаб очмоқчи бўлди. Ил-

гари ўзи ўқиган мадрасадан ҳуснихати чиройли бўлган уч нафар талабани ёрдамга чақириб, мактабда ўқишга чорловчи варақаларни тайёрлади. Сўнг бу варақалар шаҳарнинг одам гавжум жойларига илиб қўйилди. Бу ҳолдан амир айғоқчилари орқали хабар топди. Учта талаба варақани олиб юрганларида қўлга тушиб, амирнинг амри билан зиндонга ташландилар.

Мулла Жума иш бу даражага боради деб ўйламаган эди. Нима қилишини билмай, танг аҳволда қолди. Айниқса, талабаларни мадрасадан ҳайдашлари мумкинлиги уни ўйлантирарди. Сўнг бир қарорга келиб, ўзи амирнинг ҳузурига отланди.

– Бу сенинг ишингми? – амирнинг қовоғидан қор ёғар, Мулла Жумани давлат душмани деб хаёл қилиб, еб қўйгудек тикилди. – Бу давлатга нисбатан, амирга нисбатан исён эмасми?!

– Амирим, – деди мулойимлик билан Мулла Жума, – талабаларда айб йўқ. Уларни озод қилсангиз. Уларнинг ўрнига мен ношудни зиндонбанд этинг.

– Жаллод! – Амир қаҳридан тушгани йўқ эди. Лекин Мулла Жумани ва унинг отаси шайх Рашидиддинни яхши биларди. Ўзи пир деб билган шайх Рашидиддинни кўз олдига келтирди-да, сўнг қўл қовуштириб, буйруқ кутиб турган мулозимга деди:

– Талабаларни озод қилиб, Мулла Жумани зиндонбанд этинг…

Шайх Рашидиддинга ҳамма нарса аён бўлди. Бомдод намозини тугатгач, узоқ дуо қилиб, Оллоҳга илтижо қилди. У ўғлининг қайсарлигини, ўз сўзидан қайтмаслигини яхши билар, бироқ ўзи ўртага тушмаса, оқибати яхшиликка олиб бормаслигини англарди.

Шайхни амир нохушроқ қабул қилди, бироқ ўзига пир ҳисоблаган инсонга қаттиқ гапира олмади. Ҳузурига Мулла Жумани ҳам келтиришларини буюрди.

Икки қўли кишанланган Мулла Жумани амир ҳузурига олиб келишди. Ўғлини бу ҳолда кўраман деб тасаввур ҳам қилмаганди Шайх Рашидиддин.

– Амирим, – бирдан тиз чўкиб илтижо қилди шайх, – ўғлимнинг гуноҳидан ўтинг.

– Майли, фақат бир шарт билан, – деди амир ота-болага тикилиб, – бу муллобачча ўзининг хомхаёлларидан қайтади. Биз юритаётган одилона сиёсатни ёқлаб, шунча йил олган билимлари билан бизга хизмат қилади.

– Ўғлим, амирим тўғри айтадилар. Сен сўзингдан қайт, – деди ота ўғлини озод қилиш имкони туғилганидан қувониб.

– Йўқ, ота, – деди жиддий Мулла Жума, – халқимиз саводхонлигини, маданиятини оширмасдан, яшаш, турмуш тарзини яхшиламасдан туриб, юритилаётган сиёсатни одилона дейиш ноўрин.

– Бас, ношукр, – деди амир қаҳрланиб, – Туркия, Олмонияга бориб ўқиб келишингга биз сабабчи бўлмаганмидик? Шайхнинг ҳурмати сени зиндондан озод қиламан, лекин сени қайтиб Бухорода кўрмай.

Мулла Жума шу куни кечга яқин Китоб беклиги томонни мўлжал қилиб йўлга чиқди. Шаҳрисабз ва Китоб бекликлари айни кезлари Бухорога унчалик бўйин эгмас, ўз ҳолича анча мустақил эди. Шуларни хаёл қилиб, шу ҳудудни ихтиёр этди. Бундан ташқари, Китобнинг Хўжаилмкони деган гўшаси маънавий-маърифий марказ бўлиб, у ерда Мулла Жуманинг мадрасадоши, дўсти Мирзо Камол Охун истиқомат қиларди. Қанча-қанча ор-

зу-хаёллари пучга чиққан, энди нима қилиши лозимлиги ҳақида бир тўхтамга келолмаган Мулла Жума сафар қийинчиликларини бошидан кечириб, бир ҳафта деганда дўстини топиб келди.

Танчадаги бозиллаган оловга оёқни тоблаб, орқага қўйилган ёстиққа суяниб, икки дўст, икки илми замон инсонлар шундай ширин суҳбат қурдиларки, хўрознинг уч бора қичқириғигача тонг оқара бошлаганини билмай қолдилар.

– Бу улуғ, мукаррам ва азиз жой эканлигини энди билдим, – деди меҳмон Мирзо Камолга. – Демак, бу жойлардан сиздек илмли, авлиёсифат инсонларнинг етишиб чиқиши ҳам бежиз эмас экан.

– Мени кўп кўкка кўтарманг, бундай сифатларга ҳушим йўқ, – деди Мирзо Камол домла. – Манзил-маконнинг улуғлиги аниқ. Шу боис ҳам бузруквор Мавлоно Абдулбоқи Имканагий ҳазратлари ҳам шу жойни ватан тутиб, қишлоқни обод этишга ҳисса қўшганлар.

– Дўстим, аввало, қишлоқ ҳақида кўпроқ сўйланг, эртага ўз кўзим билан кўришгача тоқатим етмас.

– Уч томони қир-адирлик, сувсиз тепаликлар қуршовидаги баланд ҳудудга жойлашган Хўжаилмконига Оллоҳнинг назари тушган, – деди мезбон дўстига мулойим боқиб. – Бир вақтлар минг уйлик бўлган бу қишлоқ аҳлини Оллоҳ зам-зам булоқдек зилол чашмаси билан сийлаган. Нафақат халқ, балки бутун қишлоқ аҳлининг чорва моллари, ўнлаб таноб ерлари ана шу обиҳаётдан баҳраманд бўлмоқдалар.

– Албатта, бу мўъжиза, юртингизга кираверишда шуни пайқадимки, қишлоқ пасту баланд тепаликлар ён-бағирларида жойлашган экан. Бироқ, чашма сувининг бирор хонадон қолмасдан бир текис тақсимланиши, узумзорлар, боғ-роғларнинг обод бўлиши бежиз эмас. Албатта, қутблар қутби Ҳазрати Хожагий Имканагийнинг бу ерда макон топганлари ҳам Оллоҳнинг иноятι.

– Ҳа дўстим, ана шу бузрукворнинг кароматлари туфайли, қишлоқда шундай мўъжизалар рўй берганки, ақлингиз лол қолади. Ариқларнинг тўлиб оқиши, айникса, баҳор пайтлари серёғин йиллари ён-атрофдаги тепаликлардан тушган сел сувлари эски ариқ ўрнини емириб, ўзани эса бир неча метрга пастлаб кетган. Оқибатда қишлоқнинг асосий қисмига сув чиқмай қолган. Бу жуда катта мушкулот бўлиб, қишлоқ аҳли бузрукворга илтижо қилган. Ривоят қилишларича, ул зот қишлоқ оқсоқоллари билан кенгашиб, сув пастлаб кетган жойгача борганлар.

Узун ҳассалари билан баландлиги бир терак келадиган жар бўйидаги тепалик устида чамаси бир юзу эллик метрлар масофага тўғри чизиқ тортганлар. Сўнг ана шу тўғри чизиқ бўйлаб ўн уч жойга ҳассанинг учини ерга ботириб, белги қўйгач, оқсоқолларга юзланиб:

– Ана шу тепа остидан шу чизиқ бўйлаб ариқ олиб ўтамиз, – деганлар бузруквор жиддийлик билан.– Белгиланган нуқталардан эса қудуқ ковланадики, бу ер ости ариғини ковлашда ёруғлик билан таъминлаш ва тупроқ чиқаришда қўл келади, иншооллоҳ. Қўлига бел ва кетмон ушлашга кучи етадиган, уйидаги фарзандларини, она қишлоғини, халқини ўйлайдиган инсонларни бугуноқ тўплашимиз ва ишга киришишимиз даркор.

– Қисқа вақт ичида ҳақиқатан ҳам мўъжиза юз беради, – деди Мирзо Камол дўстига. – Беш асрдан буён

бирдек сақланиб келаётган, халққа ва еру заминга оби ҳаёт улашаётган коризлар халқ меҳнатининг мўъжизаси ва бузрукворнинг кароматидир.

– Коризлар ҳозир ҳам сақланиб, халққа хизмат қилиб келмоқдами, – деди Мулла Жума ҳайратини яшира олмай.

– Албатта, худо хоҳласа бомдоддан кейин бузруквор мақбарасини зиёрат қилиб, кейин коризни томоша қиламиз. Ҳа, яна бир нарсани айтишим лозим. Тепаликлар ёнбағридаги чақил тошлар остидан қайнаб чиқаётган чашманинг ёнидаги тепаликнинг усти Наврўз сайилгоҳи дейилади. Ушбу сайлларда баҳор айёмлари Бухоро амири ҳам шахсан ўзи иштирок этади. Бурноғи йили шу воқеага ўзим ҳам бевосита шоҳид бўлганман.

– Қишлоғингиз мени тамом ўзига ром этди, дўстим. Яна бирор мўъжизаси билан мақтана оласизми?

– Кибрланишни катта иллат деб биламан. Шу билан бирга мақтанганим йўқ, фахрланганим боис фақат ҳақиқатни айтяпман. Сабрингизни синамай, яна бир мўъжизани айтиб қўя қолай. Бузруквор ҳазрат номи билан боғлиқ мухташам хонақоҳ, қадимий масжидлар, мадраса ва ҳужралар олдидан ўтадиган катта ариқ бўйида минг йиллик тарихдан сўйлагувчи улкан чинор ҳам мавжуд. Ҳозиргача мен бу яқин атрофда бундан-да улкан чинор ҳақида эшитганим йўқ.

– Тўхтанг, тўхтанг, – деди Мулла Жума ўрнидан қўзғалиб, сўнг яхшилаб жойлашиб ўтириб олиб, гапини давом эттирди. – Минг йиллик чинор бу Оллоҳнинг мўъжизаси, бунга шубҳа йўқ. Лекин сиз мадрасаю ҳужралар ҳақида ҳам гапирдингиз. Тўғри, олдин ҳам эшитганмен сиздан. Менинг бу ерда муқим қолиб кетишимга,

агар Оллоҳ шуни хоҳласа, шулар ҳам муҳим сабаб бўлса, ажабмас.

– Ҳозир ҳазрат Абдулҳолиқ Ғиждувонийнинг бир рубоийлари эсимга тушди, ўқисам майлими, – деди Мирзо Камол домла, сўнг дўстидан тасдиқ маъносини олгач, ёддан ўқиди:

Умринг ўтадур – кам озорлик беҳ,
Қўлдан келадур – накукорлик беҳ.
Ҳар неки экдинг, шуни ўргайсен,
Экқил сара уруғ – ҳушёрлик беҳ.

– Эй, раҳмат сизга. Энди мен ҳам қатордан қолмай. Ҳазрат Ғиждувонийдан яна бир рубоийни тингланг:

Шуҳрат ила шум нафсингни шод этма,
Ўзни мардум орасида кўп ёд этма.
Камтарлик эт! Сен ном чиқарай деб,
Зинҳорки динингни барбод этма.

Алқисса Мулла Жума Охун шу қишлоқда бир умр яшаб қолди. Шу юрт халқига меҳр қўйди. Солиҳа бир аёлга уйланди, оила қуриб, фарзанд кўрди. Ўз пули ҳисобидан мактаб қуриб, камбағалларни ўқита бошлади. Бундан ташқари, музофотда жуда машҳур бўлган шу ердаги мадрасада мударрислик қилди. Кўплаб илмли шогирдларни етиштирди.

Ҳукумат тепасига келган шўролар Мулла Жуманинг тарихини билгани боис уни таъқиб қила бошлади. Охири уламои замон шўролар сиёсатининг қурбони бўлди. Алломанинг етти нафар номдор шогирдлари ҳам қамоққа олиндилар...

– Келин, фарзандларингизни отаси ва бобоси билан фахрланадиган қилиб тарбияланг, – деб сўзини тугатди Мирзо Камол Охун.

* * *

Орадан икки йил ўтди. Ҳар қандай дарднинг давоси вақт экан. Зефина тақдирга тан берибгина қолмай, энди фақат шу болалари учунгина яшашини тушуниб етди. Аммо, Шарофжоннинг баъзида «дада»лаб йиғлагани юрагини эзарди, овутишга узоқ вақт овора бўларди, сўнг ўзи ҳам қўшилиб йиғларди.

Уруш бошланибди, деган мудҳиш хабар кўчада аёллар ўртасида тез тарқалди. «Гермон» деган аждаҳо пайдо бўлиб, бирин-кетин кўп мамлакатларни ютиб, ҳамма ёққа ваҳима солиб келаётган эмиш. Гермон урушининг нафақат ваҳимаси, балки таъсири ҳам кўп ўтмай билина бошлади. Камбағалчилик, турмуш қийинчиликлари янада ортиб, бозорларда нарх-наво кўтарилиб, рўзғор тебратиш қийин бўлиб қолди.

Машаққатли кунларнинг бирида Зефинаникига Мирзо Камол Охун кириб келди. Узун бўйли, барваста қоматли, оппоқ соқоли ўзига ярашган, донишманд бу инсон Мулла Жума Охуннинг сабоқдош, жонажон дўсти бўлгани сабабли бу хонадонга эмин-эркин келиб-кетар, қочиш-бусиш йўқ эди.

– Келин, – деб салмоқланиб гап бошлади у киши. – Биламан, яшашинг анча қийинлашиб кетди. Пешонангга ёзуғлик кўп экан. Аввало, сабрли бўл, бундан-да қийин бўлмаганига шукр қилиб яшаш керак.

Юзидан нур балқиб турган бу инсон узоқ панд-насиҳат қилди. Сўнг гапининг охирида келишдан муродини ошкор этди.

– Мен сенга яна турмуш қуришингни маслаҳат бераман. Қайнонанг бу гапни айтолмагани учун мен юрак ютиб айтяпман. Ҳозирги қийинчилик пайтда сенга суянчиқ, болаларингга ота керак...

Шу кеча Зефина кўз юммади. Ухлаб қолган болаларининг бошини силаб, ўз тақдиридан нолиб тонг оттирди.

* * *

Тўй ҳам номига бўлди. Зефинани ота уйига кўчиришиб, ўша ердан узоқ қишлоқлик ўрта яшар, хатсаводсиз бир одамга никоҳлаб қўйишди. Бир ҳафта ота уйида яшашди. Сўнг барча ашқол-дашқолларини иккита эшакка юклаб, эриникига кетишди. Қайнонаси боламдан ёдгорлик, ўрнашиб олсанг, кейин олиб кетарсан деб Шарофжонни бермади. Боланинг онасига талпиниб йиғлагани юрак-бағрини эзди. Ўзи ҳам эзилиб-эзилиб, эрга тегмайман деб қон йиғлади. Лекин энди кеч эди. У янги уйда, тақдирга тан бериб, боласини бағридан қўймай, эрига кўника бошлади. Уларнинг ширингина яшашлари атиги икки ойгина давом этди.

Эрталаб дарвозанинг қаттиқ тақиллашидан эр-хотин бир чўчиб тушишди. Юрак олдириб қўйган Зефина эса қаттиқ қўрқди. Икки одам – бири ҳарбий, бири фуқаро кийимида, дарвоза очилишини ҳам кутмай, ҳовлига бостириб киришди. Ботир аранг ҳовлига чиқа олди, холос.

– Ботир Норқулов сиз бўласизми? – деди ҳарбий кийимдаги киши салом-аликни ҳам насия қилиб. Ботир бир нарсани сезгандек, аранг бош қимирлатди. – Мана бу чақириқ қоғози сизга, эртага марказга, ҳарбий комиссариатга учрашасиз. Мана бу қоғозга имзо чекинг.

Улар чиқиб кетиши биланширингина турмушнинг ширинлиги тугади. Шундоғам икки ойдан бери Зефина боласи дардига куйиб, кечалари ёмон тушлар кўрар, эрталабгача ухлолмас, Ботир уни овутаман деб эси кетарди. Ҳаёт эса давом этар, узоқдаги урушнинг қора кўланкаси улар яшаётган қишлоқни ҳам қамраб олар, эсини таниган катта-кичикнинг оғзида эса бир гап такрорланарди: «Уруш деган бало қайдан чиқди ўзи. Уйлари куйиб кетса бўлмайдими, ўша гермон деган иблисни».

– Ўзингни бос, хотин, – дея олди холос. – Бу кўнга келган тўй, ундан қочиб қутулиш қийин.

* * *

Ботирга ҳам осон эмас эди. Унинг тақдири ҳам аянчли кечди. Оиласи билан тоғли қишлоқда фақирона яшар, уч-тўртта қўй, эчки қилиб, амал-тақал қилиб кун кечирар эди. Аёли меҳнаткаш, бир парча томорқасида эртадан кечгача меҳнат қилар, Ботир Қорахонтоғи тонгидан тонгнинг бўзариб келиши билан қишлоқнинг унча кўп бўлмаган подасини Ширдоқ яйловлари томонга ҳайдаб кетарди.

Офатни ҳеч ким етаклаб олиб келмайди, ўзи билдирмай келади, дейишади. Сиёб қишлоғида ҳам ўлат қандай тарқалганини ҳеч ким билмади. Ҳафта-ўн кун

[illegible] қиёмат-қойим бошланиб, одамлар оиласи билан [illegible] бошладилар. Кейинги кунларда марҳумларни қабристонга олиб бориб кўйишнинг ҳам иложи бўлмади. Бир куни Ботир подани қишлоққа ҳайдаб келиб, хотини ва икки боласига ҳам ўлат юқиб, жон талвасасида [illegible] устидан чиқди. Улар унинг қўлида жон [illegible]. Касаллик қишлоқ бўйича тарқалибдими, уни [illegible] олиб кетиши аниқ эди. Худога нола қилиб, биргина [illegible] ағдариб, хотини ва икки боласининг жасадини [illegible] кўмди.

Шу кеча Ботир ойнинг нуридан аранг йўл топиб, [illegible] оққан томонга кетди. Қишлоқма-қишлоқ юриб, [illegible] ҳар хил ишларини қилиб, бир бурда нон топиб, кун кечирди. Кимларнингдир молини боқди. Шу тариқа дарё бўйидаги қишлоққа келиб қолди. Бунга ҳам етти йил бўлибди. Етти йилдан бери ўзининг [illegible] кутиб яшади. Менга ҳам ўлат юққан бўлиши [illegible], мени ҳам олиб кетади деб, етти йилдирки на [illegible], на кундузи тинчи бўлмади. Энди унга ҳам [illegible] кулиб боққан, Зефина ҳам ташлаб келган бола-[illegible] учун куйиб адо бўлишига қарамай Ботирга ўргана бошлаган эди.

Энди бу ёғи қандай бўлди. Унинг тақдири бунча [illegible] бўлмаса. Урушдан қўрқмайди, ҳамма эркаклар қатори қатнашади, уйинг куйгур Германни ҳам [illegible] мумкин. Лекин, у ҳам инсон-да. Шунча [illegible] одамга ўхшаб яшамади. Энди оғзи ошга етганда, [illegible] тузаб, одамга ўхшаб яшай деганда, уруш балоси [illegible].

– Хотин, – деди дабдурустдан, у бир фикрга келиб [illegible]. – Йиғиштир барча ашқол-дашқолларингни.

Узоқ тоғли қишлоқларга қочиб кетамиз. Бизнинг ҳам одамдай яшашга ҳаққимиз бор-ку!

Орадан икки соат фурсат ўтар-ўтмас, қишлоқдан тўрт эшакдан иборат кичкина карвон йўлга чиқди. Ботир бир парча ҳовлисию каталакдек уйи эвазига қўшнисидан иккита эшак олди. Зефинани олиб келишда ота-онаси уларнинг юкини икки эшакка юклаб кузатишган эди. Олдинда Ботир, ўртада икки эшакда юк, орқада Зефина боласини қўлга олиб, йиғлаб-йиғлаб борарди.

* * *

Икки кундан бери эшакларнинг имиллаб юриш-лари уларни жуда қийнаб юборди. Неча қир ошиб ўтганларини ўзлари ҳам англашмади. Охирги тепалик-ка чиққанларида она табиатнинг гўзал манзарасига дуч келдилар. Унча катта бўлмаган ялангликда саккиз-ўн хонадон жойлашган бўлиб, уч томони баланд тоғлар, бир томони одамлар экин қиладиган, бироқ сув чиқмас тепалик билан ўралган эди. Қишлоқнинг адоғида катта бир сой бўлиб, икки тоғ орасидаги торгина дарадан оқиб чиқиб кетарди. Йўловчилар тепаликдан секинлик билан қишлоққа энишди. Уларнинг бахтига бир чол йўлиқди. Йўловчиларнинг аҳволига қараб, уларни уйига бошлаб кирди. Ёшлари анчага бориб қолган чол-кампир амал-тақал қилиб кун кечирар эдилар.

– Ўғлим, шу ерда яшайверинглар, – деди чол Ботирга қараб. – Сен – ўғлим, хотининг келиним бўлади.

Ботир билан хотини ноиложликдан шу ерда қолишга аҳд қилдилар. Нима қилсин, борадиган ерлари ҳам

йўқ. Тақдирга тан беришдан бошқа қўлидан нима ҳам келарди.

Шу оқшом Зефина жуда даҳшатли туш кўрди. Шарофжон ўғли тушига кирибди. Иситмаси чиқиб, касал бўлиб ётган экан, у болам деб унинг пешонасидан ушламоқчи бўлибди. Лекин Шарофжон:

– Тегманг, мени ташлаб кетдингиз-ку, – деб йиғлар эмиш.

Зефина эрта тонггача ухлай олмади. Йиғлаб-сиқтаб бўлса-да, эрини бир амаллаб кўндирди, тўнғичини олиб келиш учун эшакка миниб йўлга чиқди. Ботир шарт қўйди, Азаматжонини қолдириб кетишга рози қилди. Бечора аёл бир боласи илинжида иккинчи боласини йиғлаб-йиғлаб қўйиб кетишга мажбур бўлди.

* * *

Неча-неча қир ошиб, сой кечиб, бечора Зефина икки кун деганда аранг ўз қишлоғини, ўз уйини топиб келди. Ҳовлига кириб донг қотди. Унинг чақириғига ҳам ҳеч ким овоз қилмади. Эшакни ҳам боғламасдан шундай қўйди-ю, ўзи турган уйга қараб югурди, қандайдир куч онаизорни тезроқ ҳаракат қилишга чорлаган эди.

Ваҳм билан икки қўллаб жон ҳолатда эшикни очди. Уйнинг ўртасида тўшалган кўрпача устида устухон бола – Шарофжон ётар, нималардир деб алаҳсирарди. Қайнонаси набирага гирдикапалак бўлиб, нима қилишни билмай, бир парча латтани намлаб, бечора боланинг пешонасига босарди...

Зефина қишлоқда бир ҳафта қолиб кетди. Унга жуда қийин бўлди. Боласи ўлим ёқасидан қайтди. Энди

иссиғи тушган, сал ўзига кела бошлаган эди. Бироқ Азаматжони фикри хаёлини эгаллаб, нима қилишни билмай фиғони фалакка чиқарди.

Ҳам эридан, ҳам фарзандидан ажралган бечора қайнона биттаю-битта ўғлидан ёдгор Шарофжонни олиб кетишига кўнмади. Энди касалликдан турди, йўлда қайталаб қолиши мумкин, кейин келасан, деди. Бу боламдан ёдгорлик, бобосини, отасининг чироғини ёқади, деб Худонинг зорини қилди. Бечора онаизор эса йиғлаб-йиғлаб ўз ўтига қоврилиб, якка ўзи эшакка бир амаллаб ўтириб, Азаматим деб кетишга мажбур бўлди.

* * *

Эшакнинг устига маҳкам ўрнашиб олган аёл қишлоқдан чиқиб, рўпарадаги баланд тепаликдан ошиб ўтганда, тонг ёришган, лекин ҳали қуёш кўринмас, у эшакни икки оёғи билан ниқтар, қўлидаги халачўп билан ҳайвоннинг бўйнига урарди. Эшак жуда териси қаттиқ жонивор, шунинг учун аёлнинг ниқташларига, халачўп билан уришларига бепарво ўз ҳолича кетиб борарди.

Зефина қайтиб келган йўлларини тусмоллаб, ҳеч жойда тўхтамай, кечгача йўл босди. Бир неча қир ошди. Бирорта қишлоқ кўринмасди. Қоронғулик эса тушиб борарди. Юрагига ғулғула тушди. Уни қўрқув, ваҳм босди. Ҳов қир бағрида баланд бир ёнғоқ дарахти кўринди. Шунга етиб боришга ошиқди. Чунки эри, у йўлга отланганда, қир бағридаги дарахтни қоралаб келавер, у узоқдан кўринади деганди. Энди кўнгли сал ёришди, ана шу дарахтга етиб олса бўлгани.

Эшак ҳам инқиллаб-синқиллаб тепаликка аранг кўтарилди. Бир амаллаб ёнғоқ остига ҳам етиб келди. Эшак дам олсак керак деб ўйлаб, ўзича бирдан тўхтади. Лекин аёлнинг тўхтагиси йўқ эди. Тезроқ уйига етишга, болажонини кўришга ошиқди.

Бир амаллаб қир ошган аёл бирдан дод, деб йиғлаб юборди. Қирнинг у томони ҳам кенг сайҳонлик, сўнг эса яна қир бошланарди. Хаёлига у қир ҳозиргидан ҳам баландроқ туюлди. Аллақачон атрофни қоронғулик босган, шарқ томондан кўтарилиб келаётган ой эса ғира-шира нур сочарди. Шунда аёлнинг миясига ақлли бир фикр келиб, йиғлаб-йиғлаб яна орқага қайтди ва эшакни ёнғоққа боғлаб, ўзи бир амаллаб дарахт устига чиқиб олди.

* * *

Зефина кетган куннинг эртаси қишлоқда шов-шув тарқалди. Ҳукумат одамлари, ҳарбийлар бирга юриб, қўлига қурол ушлашга қурби етадиган, эркакман деган кишини қишлоқ ўртасида тўплай бошлашди. Ўзи кичкина қишлоқча эмасми, қочиб ҳам, яшириниб ҳам бўлмасди. Энг ёмони бу ерга биргина жойдан, тепаликдан ўтган йўлдан келиш мумкин, қолган уч томон баланд чақил тошлар билан ўралган, бир томонида катта сой – Оқсув дарёсининг ирмоғи икки тоғ оралаб шарқираб оқар, у томонларга эса ўтиб бўлмасди.

Ботир нима қилишини билмай қолди. Қўлида бола. Онаси келса, кетса-кетар эди, шу урушга. У бир амаллаб қочишни мўлжаллади. Бироқ қир устига ҳукумат одам қўйган экан. У ердан қишлоқ худди кафтдагидек

кўриниб турар, қочишнинг ҳеч иложи йўқ эди. Уй эгаси – чол-кампир ҳам ҳайрон қараб турар эдилар. Ботир улардан нажот истаб, олдиларига борди.

– Бобожон, моможон мени ҳам олиб кетишади, чоғи, – гап бошлади Ботир. – Шу болани сизларга қолдираман. Онаси бугун-эрта албатта келади. Боламни асранг, моможон...

* * *

Чол-кампирлар биттагина фарзанд кўрган эдилар. Оллоҳдан тилаб-тилаб олинган фарзанд дунёга келганда онаси қирқ ёшга қадам қўйганди. Болани еру кўкка сиғмай парвариш қила бошлашди. «Асраган кўзга чўп тушади» деганларидек, бола ўн ёшларида қандайдир касалликка чалинди. Озиб-тўзиб кетди. Бола ўзини ҳам ота-онасини ҳам азобга қўйиб, уч йилча шу дард билан курашди. Сўнг баҳор чоғлари бандаликни бажо келтирди.

Ота-она мана ўн йилдирки, фарзанд доғига куйиб, йиғлаб-сиқтаб кун кечиришади. Улар бир-бирларига жуда ўрганишиб, суянишиб қолишган. Аёл мен ўлиб нетиб қолсам, эрим қандай яшаркин деб ўйлайди, унинг аҳволи не кечади. Ўз навбатида эр ҳам Оллоҳга илтижо қилади: у дунёю бу дунёмизни обод қил, худойим.

Энди эса норасида гўдак уларнинг қўлида қолди. Отасини урушга олиб кетишди. Лаънати урушдан тирик келиш-келмаслиги номаълум. Онаси эса мана бир ҳафтадирки келмаяпти. Унга ҳам нимадир бўлганга ўхшайди.

– Менга қаранг, – деди момо чолига. – Бу болани бизга Худо берди. Отини Азаматжон эмас, Азизжон

деб атайлик. Эрта-индин Азизжонимга ҳам эга чиқиб қолмаслиги учун бу жойлардан кетайлик.

– Агар боланинг онаси келса, боласини тополмаса, бир умр бизнинг гўримизга ғишт қалаб ўтади. Агар кетсак, бировнинг боласини тортиб олишдай гап бу.

– Йўқ-йўқ, – деди момо. – Бу ерда қолиб бўлмайди. Бола катта бўлгач, одамлар ҳам унга бўлган воқеани айтишади.

Эр-хотин тортиша-тортиша аранг яна бир кун чидашди. Охири эрта тонгда бир қарорга келишиб, уч эшакка бор-йўқларини ортишиб, тепаликдан ошиб, водийга қараб тушиб кетишди.

* * *

Зефина учун туннинг ўтиши жуда қийин бўлди. Ёнғоқнинг шохини маҳкам қучоқлаб, тонггача неча бор ўлиб-тирилди. Энди тополмаса нима бўлади. Адашиб кетдими ёки ҳали етиб боргани йўқми, боласи яхшимикин, ишқилиб. Ўгай ота уни жеркиб, уришмасмикин. Эй Худо, мени не кўйга солдинг. Бир болам у ёқда, иккинчиси бу ёқда. Ўзим-чи, ўзимнинг аҳволимга эса маймунлар йиғлайди.

Шу пайт узоқдан итларнинг вовиллаб, шу томонга югураётгани эшитилди. Зефинанинг бутун вужуди қулоққа айланди. Ажиб бир сукунатни бузган итларнинг вовиллаши аёлга ёмон таъсир қилди. Совқотмасаям, совқотганга ўхшаб, дилдираб, қалтирай бошлади.

Иккита ит бирпасда дарахт тагида пайдо бўлди. Бири эшакка қараб, бири юқорига – аёлга қараб ҳура бошлади. Дастлаб жуда қўрққан Зефина аста-секин ўзини

қўлга олди. Итларнинг чираниб ҳураётганига аччиғи келгандек, эшак ҳам орқа оёқларини кўтариб, ерга таш-лаб, бор овозда ҳанграб юборди. Итлар бирдан жим бўлишди ва жуфтакни ростлашди.

Кеча унча пайқамаган экан. Тонг ёриша бошлаб, ҳов ана у қирдан сўнгги тепалик ёнбошида бир дарахт кўринди. Ўша эри айтган дарахтга жуда ўхшар экан. Демак, кун чиқишга қараб икки қирдан ўтиб, ўша тепа-ликдан эсон-омон ошса, излаган қишлоғига етиб боради.

Аёл қувонганича дарахтдан тушиб, увушиб қолган оёқларини беихтиёр уқалади. Сўнг ваҳм билан тезда эшакка миниб, дарахтнинг устидалигида мўлжаллаган йўналишга қараб кетди.

Хайрият адашмади. Тепаликдан ошганда, эри билан юкларини туширган уй узоқдан кўзга ташланди. Чама-лаб кўрганда унча узоқ кўринмади. Ёки эшак ўлгур жуда секин юрдими, Зефина учун бир соатлик йўл бир неча кундек туюлиб кетди. Тарвақайлаб очилиб қолган дарвозадан кириши билан уй ҳувиллаб қолганини сезди. Уй ҳам номига бўлиб, беш болорлик уй ва уч болорлик айвончадан иборат, деразасининг бир тавақаси очиқ, ай-вончадан уйга кириладиган эшик зулфинидан суғурилиб олиб кетилган эди.

Аёл уввос солиб йиғлаб юборди. Бундай бўлишига ўзини айбдор санар, деворларни муштлаб йиғларди. Сўнг супага чиқиб, дод, деди. Қишлоқ нотекис жой-да жойлашган, одамларнинг уйлари ҳар жойда бўлиб, бир-биридан узоқда яшашарди. Энг яқин ҳамсоя хам сойнинг нариги бетида яшарди. Супага чиқиб дод солиб йиғлаётганини узоқдан бир аёл кўриб қолди. Сўнг ўғли билан чиқиб келди. Зефина аёл келганда ҳам ўзини ҳар

[illegible] йиғлар, жуда ҳолдан тойган эди. Аёл уни [illegible] билгач:

– [illegible] битта қўймай урушга олиб кетишди, – [illegible] Бу уйнинг эгаси чол-кампир қўлларида бир [illegible] кўчиб кетишди.

– [illegible] кетишди, опажон, – деди йиғлаб туриб [illegible]

– [illegible] билан кетишганини, фақат ҳозир сиз кел-[illegible] оشганини биламан, холос.

[illegible] тойган эди. Эшакка ҳам бир амал-[illegible] ёрдами билан минди. Гўё ўғлига [illegible] эшакни шитоб билан ҳайдади. Аёлдан [illegible] кетди. Эшак устида йиғлаб кетаверди. Бир амал-[illegible] устига етиб келганини билади. Тўрт томонга [illegible] олиб қочганларни ахтарди. Лекин [illegible] ҳеч нарса кўринмади. Бунинг устига қош [illegible] ҳеч бўлаётган эди. Бечора аёл эшакни бошқара [illegible] кетди, бироқ эшакдан йиқилмади, [illegible] эгаси жиловини бўш қўйганлигини билиб, [illegible] юриб кета бошлади.

* * *

[illegible] бобо Сиёб тоғи этакларида қишлоқнинг [illegible] боқарди. Кўксига тушган соқоли ва [illegible] белги бўлган юзидаги ажинларга [illegible] бемалол етмиш ёшларни берса бўлади. Тур-[illegible] уқубатлари уни шу куйга солган. Қош қорайиб [illegible] кўриб, сурувни ҳайдаб, тепадан ошди. Паст-[illegible] қараб энар экан, узоқда устида нима-[illegible] бир эшак кўринди. Лекин атрофида одам

кўринмайди. Қизиқсиниб, яна пастликка томон энди. Эшакдан кўз узмади. Эшак жилғадан сакраб ўтаётганда, устидаги нарса тушиб кетди. Бобо сесканди. Чунки у эшак устидаги қандайдир юк эмас, одам эканини билди. Йиқилиб тушган одам ўрнидан турмади, эшак эса бамайлихотир бир чеккада ўтлаб юраверди. Чўпон унга ёрдам беришга шошилди.

Умри қўй боқиш, дала-даштда юриш билан ўтган Алимардон аёлга қандай ёрдам беришни билмади. Уни кўтариб ялангликка олиб чиқар экан, нима қилсам экан, деб ўйлади. Аёл ўзидан кетган. Ҳар замон ўзига келганда инграб, «болам» деб қўярди. Эшакдан йиқилганда аёлнинг бир қўли ҳам синган экан.

Алимардоннинг хотини табибликдан оз-моз хабари бор аёл эди. У нотаниш жувонни асраб қолиш учун бор билганларини ишга солди. Икки кундан кейин сал ўзига келган Зефина аччиқ тақдирини сўзлаб берди. Ўзи ночор холда қолганини, бунинг устига қўли ҳам синганини кўриб, янада куюниб йиғлади. Шундоғ ҳам бедармон эмасми, яна ўзидан кетди. Яна бир кун ўтди. Зефина сал ўзига келиб, шивир-шивир гап эшитди. Гап ўзи ҳақида бораётганлигини англаб, бутун вужуди қулоққа айланди.

– Бу аёл ҳаёт синовига дош беролмайди, шекилли, – деди Алимардоннинг хотини. – Икки кун эшак устида оч-нахор юрган. Бунинг устига қўли ҳам синган. Бу азобларни кўтаролмай ўзига келмаса ҳам керак.

– Энди ўлди ҳисоб, у бечорани кўмиб юбориш керак, – деди Алимардон.

Зефина ўзида қандайдир куч топа олди. Нимадир демоқчи бўлди. Лекин у гапира олмади. Инграиди, хо-

лос. Ўзига келди деб, табиб аёл югуриб келди. Оғзига бир пиёла сув тутди.

– Сен яшашинг керак, синглим. Сен ўлмайсан. Ўзингни қўлга ол. Болаларингга кераксан. Ҳали сени ўғлинг топиб келади.

Зефина аста-секин ўзига келди. Аҳволи оғирлигини билди. Ўйлаб-ўйлаб қўлидаги тилла билагузукни чиқариб, аёлнинг қўлига берди. Мени нима қилиб бўлса ҳам ўғлимнинг олдига олиб боринг, деб ялинди.

* * *

Орадан икки ой ўтди. Зефина энди туриб юрадиган бўлди. Қўли ҳам оғримаяпти. Анча дармонга ҳам кирди. Энди қишлоқда қолган ўғли Шарофжонни ҳам ўйлай бошлади, унинг ҳолатини табиб аёл яхши англади. Зефинани яна эшакка миндириб, ўз қишлоғига кузатиб қўйишди. У эшакка миниб, олдинги эрининг уйига тўғри келди. Эшикни тақиллатмаса ҳам Шарофжон югуриб чиқди.

– Аяжоним келдилар, – деб бор овозда бақирди. Уйдан боланинг аммаси югуриб чиқди. У анграйиб қолди. Дастлаб танимагандек бўлди. Чунки Зефина икки ой олдинги аёлга ўхшамас эди. Озиб-тўзиб кетган бўлиб, бир қўли бўйнига осиғлиқ эди.

Шу куни у тўйиб-тўйиб, тақдир ёзуқларидан нолиб йиғлади. Қайнонаси ўн марталаб сўраган саволига аранг бир марта жавоб қилди.

– Эрим урушга кетди, болажоним ўлиб қолди…

* * *

Вақт олий хакам деб ким айтган бўлса ҳам тўғри айтган экан. Азизжон ҳам балоғатга етиб қолди. Овозида ўзгариш пайдо бўлди. Отаси бир ҳафтагина касал бўлиб, бандаликни бажо келтирди. Ана шу бир ҳафтада Азизжон қайта туғилди. Бор ҳақиқатни англаб, катталардек фикрлай бошлади.

– Сенинг исминг Азиз эмас, Азаматжон, – деди ҳолсизланиб қолган отаси ёстиқдан бошини аранг кўтариб. – Мен умримни яшаб бўлдим, ўғлим. Сени ўғлим деб катта қилдим. Сенинг онанг, аканг ҳаёт бўлиши керак. Отанг бечора Гермон урушига кетди. Онанг эса акангни олиб келаман деб кетиб қолди. Турмуш қийинчиликлари туфайли тақдир тақозоси билан бу ерларга келиб қолдик. Балки, мен ҳам гуноҳкордирман. Лекин сен ҳақиқатни билишинг керак, – шу гапни гапиргунча саксонни қоралаётган ота янада мажолсизланди. Бир амаллаб яна бошини ёстиққа ташлади. У гуноҳимни Ўзинг кечир деб, юм-юм йиғлади.

Азиз шу куни отасининг узуқ-юлуқ айтган гапидан бор ҳақиқатни англади. Оти Азаматжон. Китоб музофотидан. Ҳақиқатни билганининг эртаси куни отаси ҳам вафот этди. Марҳумнинг қирқи ўтгач, онасига дардини ёрди.

– Онажон, мен аямни топишим керак.

– Майли ўғлим, – деди йиғлаб боласининг бошини силаб. – Болагинам, менинг ҳам умрим поёнига етяпти. Қанча умрим қолди билмайман. Сен бироз катта бўл. Онангни албатта топасан. Китоб деган юрт бу ерлардан анча узоқ.

– Уй ичидаги сандиқчани олиб чиқ, – деди она ўғлига меҳрибонлик билан. Азиз уни уйдан кўтариб чиқди. Онаси бир амаллаб сандиқча ичидаги нарсаларни тита бошлади. У излаганини – кўзмунчоқ тизилган ипга илинган учбурчакли туморни топди. Тумор ҳам чиройли мато билан ўралган экан.

– Мана шуни асраб қўй, болагинам, – деди момо қўллари қалтираб. – Бу туморни ўз онанг қўллари билан тиккан, сўнг сенинг бўйнингга осиб қўйган. Тумордан онангнинг ҳиди ҳам келиб тургандир. У сени ана шу тумор орқали топиши аниқ. Балки худди шундай тумор акангда ҳам бордир.

Шу оқшом Азизнинг уйқуси қочди. Хаёлида ўз туққан онаси билан соғинч ила гаплашди. Гўё акасини тўйиб-тўйиб бағрига босди. Тонг сахарга бориб кўзига уйқу илинган экан. Туш кўрибди. Қишлоқма-қишлоқ, шаҳарма-шаҳар юриб, Китоб деган юртнинг қадимий бир қишлоғини топиб келган эмиш. Хаёлида гўё тумордан келаётган онасининг ҳиди қишлоқдан таралаётган экан. Ниҳоятда хурсанд бўлиб қишлоқ кўчасидан чопиб кетаётганда уйғониб кетди.

– Эй, афсус, – деди ўзига-ўзи. Яна бироз ухласам бўларди-ку. Ҳеч бўлмаса онажонимнинг рухсорини тушимда бўлса ҳам кўрсайдим.

* * *

Орадан яна ўн йил ўтди. Азиз армия хизматини ҳам ўтаб келди. Ўз қишлоғилик Нигорахонга уйланди. Икки фарзандли бўлди, Бироқ ҳар куни фикри ёди онасида эди. Менинг онам ким? Отам-чи? Акам-чи? Улар

ҳаётми? Китоб катта юрт бўлса, уларни кимдан, қайси қишлоқдан сўрайман.

Шу йиллар орасида у икки бора автобусга миниб, тоғлар ошиб Китоб деган жойга бориб келди. Шаҳарни айланиб, ёши элликлардан ошган чойхоначи билан суҳбатлашиб, ўз дардини айтди. Лекин у ҳам елка қисиб, билмасам дейишдан нарига бормади.

– Сен ҳеч бўлмаса, отангнинг ёки онангнинг исмини ёки қишлоғингни билмасанг, уларни топиш мушкул, – деди хўрсиниб чойхоначи.

Мана бир неча кундирки уйқусида ҳам ҳаловат йўқ. Айқаш-уйқаш тушлар кўради. Улардан мазмун ахтармоқчи бўлади.

Бугун ҳам туш кўрди. Бўйнига кўзмунчоқли туморни осиб олган эмиш. Бирдан рўпарасида барваста, узун бўйли, оппоқ соқолли, юзидан нур ёғилиб турган қария пайдо бўлибди.

– Ассалому алайкум, – Азиз шоша-пиша қўлини кўксига қўйиб салом берибди. Чеҳрасидан нур таралаётган нуроний жилмайиб, ҳеч нарса демай, Азизга яқин келибди. Бўйнидаги туморни қўли билан ушлаб, маънодор қарабди.

Тонг саҳар уйғониб кетди. Шунча вақтдан бери қанча туш кўрса ҳам ҳеч эсида қолмасди. Бу сафаргиси эса аниқ-тиниқ ёдида. Бу мўйсафид ким? Балким отаси ёки бобоси эмасми? Ким бўлса ҳам нимадир демоқчи бўлди. Нега туморни ушлаб, маънодор кулимсиради? Демак, туморда бир гап бормикин?

Икки кун шу ўй-хаёллар билан юриб, боши ғовлаб кетди.

– Нигора, туморни олиб чиқ, – деди бир куни сабри чидамай. Сўнг кўзмунчоқли туморни қўлига олиб, синчиклаб қаради. Кейин эҳтиёт бўлиб туморни очди. Ичида букланган қоғоз бўлиб, уни ҳам очиб қараса, жуда чиройли ҳуснихатда араб имлосида, нималардир ёзилган экан. У ёқ-бу ёғига қараб, ҳеч нарсани англамади. Ички бир шуур билан буни кўзи очиққа ўқитиш ва мазмунини англаш керак, деган фикрга келди.

Қўшни қишлоқдаги мулла қоғозни ўқиб берди. Азиз ўзида йўқ хурсанд, шод, гўёки қайта туғилди. Қоғозда шундай ёзув битилган экан:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм

Ушбу тумор эгаси Азаматжон ибни Абдураҳим бобоси мулло Жума Охун мадраса кўрган донишманд бўлиб, Хўжаилмкони қишлоғида дафн этилган».

* * *

Уруш ҳам узоқ чўзилди. Зотан бу ердан минглаб километр узоқда бўлса ҳам, снарядларнинг портлашни эшитилмаса ҳам, одамларни безовта қилар эди. Қишлоққа икки марта хат ҳам келди. Уни ҳеч ким ўқиб, тушуна олмади. Туман марказига ҳарбий комиссариатга бориб ўқитиб келишди. Лекин борганларига минг-минг пушаймон бўлдилар. Чунки улар қора хат экан.

Бир куни Зефинага ҳам хат тутқазишди. У эридан бўлиб, хатда шундай сўзлар ёзилган эди: «Зефина, мени кечир. Сен етиб келгунча ўғлингни олиб туролмадим. Азаматни ўша уйдаги эр-хотинларга қолдирдим. Мени урушга олиб кетишди. Ҳозир Қозоғистон чўлларидаги

полклардан бирида милтиқ отишни ўрганяпмиз. Мен албатта омон бориб, сизларни топаман, деб эринг…»

Зефинанинг яна ҳаловати йўқолди: «Боласини демак, чол-кампирлар олиб кетишган. Азаматжон тирик. Лекин уни қандай топаман?» Унинг фикри-зикрини шу ўйлар банд этарди.

Ҳаёт давом этаверар экан. Ўлмаган қул кунини бир амаллаб бўлса ҳам кўраверар экан. Зефина Шарофжонни катта қилди. Ҳарбий комиссариатдан эри ҳақида бедарак йўқолди, деган бир парча қоғоз келса-да, бошқа эр қилмади. Ўғлини уйлантирди, неварали бўлди. Мана невараси ҳам катта бўлиб қолди. Бироқ бир кун бўлса ҳам Азаматини унутгани йўқ.

Вақт ҳар қандай дардга даво дейишади. Аммо айрилиқ дардига даво йўқ экан. Зефина момо ҳолдан тойиб, кучдан қоляптики, кўз олдида ҳар доим Азаматининг сиймоси туради. Уни ҳам Шарофжондек узун бўйли, кенг елкали, чиройли исмига мос Азамат йигит деб тасаввур этади. Унинг кўнгли тўқ эди. Чунки Азамат тирик. Уни олиб кетганлар Азаматни фарзанд қилиб олишган. Ўзлари тирноққа зор бўлганликлари учун, албатта, Азаматга яхши қарашган.

Ёш кетган сайин момони фарзанд доғи жуда қийнади. Уни биргина кўриб ўлса, армони йўқ эди. Оллоҳдан эртаю кеч шу ниятни такрорлаб сўрарди. Шарофжон ҳам қийналиб кетди. Онасига қанчалик тасалли бермасин, фойдаси бўлмас, Зефина момо боласига жуда-жуда илҳақ бўлиб қолган эди.

Момо шу оқшом туш кўрди. Ўғли Азаматжон гўдак эмиш, онасига талпиниб ачомлайди. Онанинг кўз ўнгида у бирдан катта бўлибди. Чиройли мўйлови ўзига жуда

ярашган экан. Отаси Абдураҳимга ўхшаб-ўхшаб кетармиш. Сўнг онасига яқин келиб, бўйнига осилган туморни қўли билан ўйнаб, сиз менинг онажоним, дермиш. Зефина момо уйғониб кетди. Қани эди ҳозиргина кўрган туши, туш бўлмаса-да, катта одам бўлиб қолган Азаматжонни бағрига тўйиб-тўйиб босса. Кейин ҳеч қўйиб юбормаса.

Мана бир ҳафтадирки, дарвоза тақилласа, момо бирдан уйдан чиқади. Бошқа биров эканлигини билиб, ҳафсаласи пир бўлади. Лекин ноумид бўлмайди. Тушини яхшиликка йўяди. Демак ўғли кириб келади. Уни бағрига босади. Шунинг учун Оллоҳдан ўзига умр сўрайди. Азаматини кўрганидан сўнг жонини олса ҳам майли…

* * *

Азизжоннинг ҳаловати йўқолди. Ўзининг кимлигини билди. Ота ва онаси қаердалиги маълум. Энди бормаса, уларни топмаса, дийдорига тўймаса бўлмайди.

Хотини ҳам унинг ҳолатини тушунди.

– Майли боринг, – деди у. – Беш кун, ўн кун биз бир амаллаб турамиз.

– Раҳмат Нигор. Мен онамни топай, кейин албатта сени ҳам олиб бораман.

Ният холис, манзил аниқ, йўл равон бўлса, йўловчига қийин бўлмайди. Йўл азоби, гўр азоби дейишади. Азизга йўлнинг азоби ҳам сезилгани йўқ. Чунки у ўз хоҳиши билан тезроқ етиб келишни истамоқда. «Пазик» автобуси Азизга жуда имиллаб юргандек туюларди. Шаҳрикешга автобус келиб тўхтагачгина, Азиз енгил нафас олди.

Яхши кишилар йўл кўрсатишди. Ҳатто қишлоғининг таърифини ҳам қилишди. Бу ерлар азиз жой экан.

* * *

Дарвоза тақиллади. Зефина момонинг ҳаловати йўқолди. Тамом ҳолсизланиб қолганига қарамасдан ўрнидан туриб, деразадан қаради. Момосига қараб турган набираси югуриб бориб, дарвозани очди. Бўйи баланд, келишган, башанг кийинган мўйловли бир одам турарди.

– Шароф аканинг уйлари шуми?

– Ҳа, келинг амаки. – Ҳайдар шундай деди-да, дадасини чақириш учун ичкарига кирди.

Азиз бир муддат тўхтади. Сўнг кўчада тургандан кўра деб, остона ҳатлаб ичкарига кирди. Зефина момонинг юраги ҳаприқди. Дераза токчасига бир амаллаб таяниб, тик турди. Деразадан қараган Зефина момо узоқ йил кўрмаган ўғлини бирдан таниди. Бу ўша ўзининг Азаматжони. Худди отасининг қуйиб қўйгандек ўзи. Тушида кўрган йигит ҳам ана шу.

– Чақир Азаматжонни, кел болам, – деди момо бор овозда.

Ички бир куч Азаматни ичкарига ундади. Ҳали хеч ким меҳмон қаршисига чиқмаса-да, супага қараб дадил борди. Зефина момо ҳам, бир амаллаб, деворларни ушлаб бўлса-да, супага, ўғли пешвозига чиқди. Момо «Болажоним» деб, суянадиган девор йўқлиги учун ўзини ташлаб юборди. Супага чиқиб улгурган Азамат онасини ушлаб қолди.

ҲИКОЯЛАР

САВОБ ИШ

Ибоднинг иши шу. Ўзининг шахсий «Нексия»сига миниб бекатга келади. Йўловчи кутиб, тўртта одамни [illegible] келишилган нархга олиб, вилоят маркази Қаршига [illegible]. Йўловчиларни баъзан бир жойда, шох бекатда қолдиради. Баъзан эса, шаҳар бўйлаб улар айтган манзилгача олиб боради. Сўнг машинасини «заправка» қилиб, яна Китобга қайтадиган бекатга келади.

Декабрнинг кунлари бир тутам. Бирпасда кеч бўлганини сезмай қолади, одам. Ҳаво ҳам серхархаша бўлади, баъзан тунд, баъзан йилт этиб қуёш чиқади. Бугун Ибод йўловчиларни айтган манзилларига олиб бориб қўйиб, машинасига ёнилғи олиб, кейин бекатга келганда кун қорайиб қолган эди.

Бекатда уч-тўртта «такси» машиналари бор-у, лекин йўловчининг ўзи йўқ. Ибод машинадан тушмай туриб, бекатни кузатди. Бекатнинг бир четида совуқдан дилдираб ёшгина жувон қўлида боласи билан турибди. Бу ерни бекат деган билан аслида бекатга ўхшамайди. Усти [illegible] кутиш жойининг ўзи йўқ. Китоб, Кеш томонга кетадиган йўловчилар шу ерда такси кутишга ўрганиб қолишган. Иккита шофёр йўловчи аёлнинг олдига бориб келишди. Аёл уларнинг юзига хўмрайиб қараб, кейин терс бурилганини, ҳайдовчилар ноумид қайтганини

кўрди. Бироз вақт ўтгач, яна бир шофёр унинг ёнига бориб «қуруқ» қайтди. Ё таксистларнинг «нархи» аёлга тўғри келмаяпти, ёки аёлнинг фикри буларга маъқул тушмаяпти.

Ибод ҳам машинадан тушиб, таваккал қилмоқчи бўлди. Шу аёл ўзимиз томонларга кетиши аниқ. Бир сўраб кўрса, балким…

– Қайси томонга кетмоқчисиз, синглим, – деди Ибод мулойимлик билан.

Жувон совуқдан дилдираётган боласини бағрига босиб, шофёрга умидвор тикилди. Унинг ёши анчага борган, отаси тенги одам экан. Балки ёрилса у кўниши мумкин, деб ўйлади ўзича аёл.

– Китобга, – деди йиғламсираб, – бироқ, менинг пулим йўқ. – Онасининг афтига қараб, боласи ҳам йиғлашга тушди.

Ибод ҳам ёш эмас. Ҳаётнинг аччиқ-чучугини кўрган. Икки келини, набираси бор. Шуларни назарда тутиб, жувондан сўради.

– Китобдан бу ерга келин бўлиб тушганмисиз.

– Ҳа, – деди аёл ва бошқа гапирмай ерга қаради.

Ибод қишлоғини сўради.

– Кўсам, – деди аёл.

– Йиғламанг синглим, – деди Ибод. – Пулингиз бўлмаса ҳам майли. Кеч бўлиб қолди. Одам бўлмаса ҳам барибир уйга қайтиб кетаман. Жиянча ҳам совқотиб қолибди. Машинага мининг. Мен сизга қўшни қишлоқда турар эканман. Савоб учун ҳам олиб бориб қўяман.

Шофёр халқи кўпни кўрган, кўп нарсани билади. Ибод аёл эри билан жанжаллашиб отасиникига кетиб қоляпти чоғи, деб ўйлади. Эридан ҳам пул сўрашга ор қилган деб тахмин қилди. Яна битта йўловчи олишдию йўлга чиқишди. Ибод ойнадан ҳар замон аёлга қараб қўярди. Унинг ҳеч қовоғи очилмади. Иссиқдан сал ўзига келган боласи кулса ҳам аёл унга хомуш боқди. Нимадир бўлган. Ибод шунинг учун ундан гап ҳам сўрамади. Фақат қишлоққа етиб келгач, «уйингиз қайси томонда», деди секинлик билан.

Машина қишлоқнинг эгри-бугри кўчаларидан юриб, тахта дарвоза олдида тўхтади. Аёл машинадан тушар экан, Ибоддан сўради.

– Кечирасиз амаки, телефон номерингизни беринг.

– Телефон номеримни нима қиласиз, – деди Ибод. – Мен қўшни қишлоқдан. Исмим Ибод. Сиз ҳеч хижолат чекманг.

* * *

Ибод эрталаб барвақт турди. Бугун ҳам ҳаво тунд. Кечаси бироз «пишак изи» қор ёғибди. Линияга чиқсамми, чиқмасамми деб ўйлади. Бундоқ ҳавода Қаршига бориб келишнинг ўзи бўладими?

Шу пайт кўчада «ғийқиллаб» машина тўхтади. Ибод сергак тортди. Машина эшиги очилиб-ёпилди. Кўчадан кимдир ўтаётган экан шекилли, ундан гап сўрашди.

– Ибод аканинг уйлари шуми?

Кўчадаги гапни эшитиб, Ибод дарвозага йўл олди. Шу пайт дарвоза тақиллади. У бориб дарвозани очса,

ёшгина йигит турибди. Машина ичида бир аёл бор, шекилли.

– Келинг.

– Сиз Ибод акамисиз, – деди йигит саломлашиб. Шу пайт машина эшиги очилиб, кечаги йўловчи аёл тушди. Йигит шу аёлнинг акаси экан. Кечаги қилган яхшилиги учун миннатдорчилик билдириб, йўл ҳақини бериб кетишди.

* * *

Орадан бир ой вақт ўтди. Ўша воқеа, йўловчи аёл Ибоднинг эсидан чиқиб кетган эди. Қаршига бугун барвақтроқ етиб келди. Бекатга келиб машинасини навбатга қўйди. Шу пайт телефони жиринглади. Қараса, нотаниш номер. Бироз олмади. Кейин яшил тугмачани босди.

– Алло, сиз Ибод акамисиз. Қаршига етиб келдингизми?

– Ҳа, сиз кимсиз?

– Мени танимайсиз. Лекин сизни биламан. «Умид» чойхонасига келсангиз. Сиз билан тушлик қилмоқчиман. Йўқ деманг, келинг.

Ибод бироз ўйланиб қолди. Кейин таваккал қилди.

– Майли.

Улар чойхонанинг иккинчи қаватига чиқишди. Ўша йўловчи аёл эри билан экан. Стол атрофига ўтиришгач, йигит гап бошлади.

– Ўшанда «йигитчилик» қилган эканмиз, Ибод ака. Кайф устида кун кеч бўлди демай, кун совуқ демай, ўғилчани ҳам ўйламай, хотинни кўчага ҳайдабмиз.

– Сизга жуда катта раҳмат, – яна гапини давом эттирди йигит. – Пулсиз, қиш куни, бунинг устига кечки пайт. Сиз бўлмасангиз буларга жуда қийин бўларди.

– Мен оддий одамгарчилик қилдим холос, – деди Ибод. – Сизларга нафим теккан экан, хурсандман.

МЕНИ КЕЧИР, ҚИЗГИНАМ

Салим шанғиллаган овоздан уйғониб кетди. Бугун ухлаб қолибди чоғи, аллақачон қуёш кўкка қараб бир терак бўйи кўтарилган, заррин нурлари эса у ётган чорпояга таралаётган эди.

Дарвозахонада хотини кимгадир бақириб, асабийлашарди.

– Кимсан, қанақа отанг, мен танимайман уни.

У эринибгина ўрнидан туриб, кўйлагини кийди. Хотини дарвозани тарақлатиб ёпиб, қовоқ-тумшуғини осилтириб, чорпоя олдидан ўтиб кетди.

– Ҳа, ким экан? Бунча шовқин солмасанг, қўшни нима дейди? Ўн йилдан бери ақл кирмади санга.

Зеби унинг гапини эшитмаганга олди, ҳатто, қайрилиб ҳам қарамади, тўғри ошхонага кириб кетди.

Салимга дарвозахонадан қиз боланинг овози эшитилгандек бўлган эди. «Келган қизиммикин», ўйлади у. Оқшом яхши ухламади ўзи, алаҳсиради шекилли, у. Оқшом яхши ухламади ўзи, алаҳсиради шекилли, қандайдир тушунарсиз ҳолатларни туш кўрди. Фақат бир нарса эсида қолди, узоқдан келинлик либосидаги қизининг «отажон сизни соғиндим» деган овози эшитилгандек бўлди. Бу не сир-синоат экан, деб ўйлай бошлади.

У ўз оиласи, қизи, ўғлини ташлаб, ана шу ҳозирги аёлига илакишиб келганда, яшаш бошқачароқ эди. Енгил-елпи ҳаёт кечириб ўрганган Зеби ўттизга кириб қолган бўлиб, ўтган давр ичида уч марта эрга тегиб, ажралишга ҳам улгурган.

Бир куни Салим бозорга ўз ҳовлисида етиштирган анорни олиб чиқди. Кун бўйи «пашша қўриб» ўтирди. Бирорта ҳам харидор сўрамади. Ёнгинасида олма сотаётган Зеби эса унга ҳар замон гап отиб қўярди. Харидор сийраклашгач, яна унга нигоҳ ташлади.

– Анорингизни сотасизми?

– Агар сиз оламан десангиз, албатта.

– Кўриб турибман. Сиз бечорага қийин бўлди. Ҳозир бозорда анор аранг икки минг бўлса-да, олув йўқ. Минг сўмдан берсангиз мен олиб қоламан.

– Йўқ, кун ботишига ҳали икки соат бор. Сабр қилайлик-чи.

Алқисса, кечгача ҳеч ким унинг анорини сўрамади. Кун ботиб бормоқда. Бозор тугаяпти. Нима қилса бўлади. Энди мана шу аёлга ялиниши керакми? Буни уйига қайтиб олиб кетишнинг ўзи қийин.

– Синглим, шуни олиб қолинг, – деди Салим.

– Боя минг сўмдан бермадингиз, энди беш юз сўмдан оламан.

Салим нима қилишини билмай, бироз ўйламсираб кутиб қолди. Бозорда харидор аллақачон сийраклашганди.

– Майли олинг, – деди охири. Зеби яшикдаги анорларни у ёқ-бу ёғига қаради, қўлига олди, қўйди. Кейин деди:

– Исмингиз нима?

– Салим.

– Салим ака ана шу анорни икки сеткага соламиз. Кейин менга ёрдамлашиб уйимга олиб борасиз. Уйим бозор ёнгинасида. Хоҳласангиз меҳмон бўлишингиз мумкин. Қўрқманг. Ҳеч кимим йўқ. Шу каталакдек уйим ҳам биринчи эримдан мерос менга.

Шу оқшом Салим Зебиникида тунаб қолди. Лаънатлар ёғилган ана шу оқшом туфайли у оиласи, қизи ва ўғлини ташлаб, шу ерда Зеби билан бирга яшаб, бирга бозор қила бошлади.

Ана шунга ҳам ўн йил бўлибди. Демак қизи йигирмага кириб қолган. Шунча вақтдан бери на қизи, на ўғли, на хотинини бирор марта ҳам кўрмади, соғинмади ҳам. Қишлоқ оқсоқоли билан бир марта кекса тоғаси келиб, бу йўлдан қайтаришга уринишди. Лекин унинг эшиттиси ҳам келмади.

Нима эксанг, шуни ўрасан дейилгани бежиз эмасга ўхшайди. Зеби билан ўн йилдан бери бирга яшаса ҳам фарзанд кўрмади. Энди ёш кетган сайин, Салим кўп ўйлайдиган, афсус қиладиган, агар кучдан қолса, буларга, аниқроғи, менга ким қарайди деб ўйлайдиган бўлиб қолди. Зеби аллақачон унга қаттиқ гапириб, зуғумини ўтказа оладиган бўлган.

Хотини ошхонадан чиқиб келиши билан унинг йўлини тўсди.

– Ким экан деб сўрадим сендан.

– Бир қиз экан, менинг отам Салимни айтиб қўйинг деганига уришиб бердим. Ўн йилдан бери биров сизни сўраб келгани йўқ-ку.

Салим шу куни Зеби билан нонуштага ҳам ўтирмади, бозорга боришни ҳам ўйламади, кийиниб кўчага чиқиб кетди.

«Демак, қизим келган, – ўйга толди у. – Бу ерни қандай топган экан? Уларга пул керакмикин? Йўғ-е. Ўн йилдан бери пул сўрагани йўқ-ку». Ҳатто қонуний ажрашиб, алимент ҳам талаб қилмади хотини.

У хаёл билан бозор олдидаги бекатга келди. Мақсади, қишлоқдан бирорта яқинроқ одамни кўрса сўраш эди. Аксига олиб танишни ҳам учрата олмади. Бирор соат серрайиб кутди. Қўшни қишлоқдан таниш бир одам келиб, у билан ҳол-аҳвол сўрашиб, ўзи уйингда тўй бўляпти-ку, сен бу ерда ўтирибсан, деди.

Бекатдан аста-секин бозор томон юрди. Бозорнинг ғиштинкор катта дарвозаси олдида одам гавжум. Бунча ҳам одам кўп бўлмаса. Агар бирор дақиқа оёқ остига қараб юрсангиз, пешонангиз кимнингдир пешонасига тегиб кетиши турган гап. Гарангга ўхшаб қолган Салим ўзи англаб етмаган ҳолда, тушкунликка тушиб, турли хаёллар гирдобига шўнғий бошлади. Бозор дарвозаси олдида бироз ўзига келиб, бир хаёли ичкарига кирсамми, Зеби келгандир, деб ўйлади. Сўнг бирдан «эй» деб, қўл силтади. Беихтиёр «Болалар» магазини олдидан ўтиб, зинапоялардан эҳтиёткорлик билан тушиб, икки томонидаги гуллар қийғос очилиб турган ҳайкал олдидаги майдончага келиб қолди. Йўл ёқасидаги бетон тўсиқ устига ўтириб, атрофга тикилди.

– Демак, қизим турмушга чиқяпти. Мен қаттиқ адашдим, – деди ўзидан бошқа эшитар-эшитмас ғўнғиллаб. – Эй Оллоҳ, мени кечир. Мен аҳмоқ икки боламни

ташлаб, шу аёлнинг орқасидан келаманми. Ҳеч жойда ишламаган онаси қандай қилиб икки гўдакни едириб, ичириб катта қилди. Бир марта хабар олиш хаёлимга ҳам келмади-я, мен номардни. Энди Зебидан воз кечиб, уйга қайтишим керак. Э, нима деяпсан ўзи. Қанақа уйга қайтасан. Ўн йилдан бери бирор бурда нон бермаган болаларингга қандай отангман дейсан. Болаларинг ҳам, хотининг ҳам кечирмаслиги аниқ. Лекин улар менинг болам. Уларни яхши кўраман. Ахир қизимнинг тўйи бўлаяпти. Уйдан чиқаётганда ота бўлиб, «Бахтли бўл қизим» деб, оқ фотиҳа бермасам қандай отаман. Ҳозир бормай қизимни куёвникига олиб кетишади. Ҳозир бормасам кеч қолишим аниқ. Мени қабул қилмаса ҳам, кечиришмаса ҳам тўғри бораман, қизимга бахт тилаб қайтаман.

Эрталаб нонушта ҳам қилмаганди. Ўй-хаёллар гирдобида Салимнинг боши лўқиллаб оғрий бошлади. «Эй, бор-ей», деди ўзига-ўзи ва шарт ўрнидан туриб, бекат томонга юрди.

Қишлоққа борадиган «Дамас» бекатда тўхтаб турибди. Ҳали одам тўлмаган. Салим улар томон юргиси келмади. Қараса, «Дамас» ичида бир-иккита ўзидан сал катта ва кичик одамлар ўтирган экан. Уларнинг олдига боришга юзи чидамади. Сал берироқда тўхтаб турган «Жигули» автомашинаси томон юрди. Олд томон эшигини очиб шофёрнинг ёнига ўтирди. Сўнг мақсадини айтди. Автоулов тезгина жойидан қўзғалди.

Кўчасига бурилса машиналар тирбанд. Уйи олдида болалар, катталар, хотин-халаж тўла. Келинни куёвникига кузатишга ҳозирлик кўрилаётган экан. Дарвоза олдида тўхтаган оқ «Нексия»нинг икки эшиги ҳам очиб қўйилган. Ичкаридан келиннинг чиқишига интизор.

Салимга ғойибдан қандайдир бир куч келди. Одамларни у ёқ-бу ёққа суриб, олдинга қараб юриб эмас, югуриб интилди. Ҳовлидан чиқмасданоқ қизи олдига боришни, кечирим сўрашни, унга бахт тилашни истади. У отилиб дарвозадан ичкари кириши билан дарвозахонанинг бошида келин либосидаги қизи оёқ тирагандек тўхтаб қолди.

Салимга узоқдан кўзи тушган қишлоқ кайвониси бор овозда ҳайқирди.

– Эй, одамлар, отасига йўл беринг.

Ғала-ғовур бирдан тўхтаб қолди. Қизи томон келаётган Салимни кўриб ҳамма ёмонни кўриб хазар қилаётгандек, ўзини четга олди.

– Отажон, – қизи бирдан эгилиб йиғлаб юборди. Сўнг ўзини отасининг қучоғига отди.

– Мен аҳмоқни кечир, қизгинам. Сенга бахт тилайман, – дея олди Салим аранг ўзини ушлаб. Сўнг қизига қўшилиб, беихтиёр йиғлаб юборди.

АНЗИРАТ

Анзират бугун биринчи марта эридан рухсатсиз бозорга отланди. Қўлига рўзғор сумкаси ва яқиндагина сотилган ғунажинининг пулидан бир дастасини олди-да, гузарга келиб тўхтаган автобусга чиқди...

Аслида бундай қарорга бугун келган эмас. Узоқ вақтдан бери нимадир қилиш кераклиги ҳақида кўп ўйлади. Бир неча марта қандайдир бир қарорларга келган, лекин амалга оширишга келганда қўлидан келмади.

Кеча кечда эри ҳар доимгидек вақтида келди. Дарвозадан кирибоқ, ҳар доимгидек:

– Анзират, – деб овоз берди. Олма дарахти остидан ярми чирий бошлаган олмаларни тўғраб, молга беришга ҳозирлик кўраётган Анзират пичоқ, тоғорани ўша ерда қолдириб, эрига пешвоз чиқди.

– Ассалому алайкум, чарчамадингизми? – деб дарҳол эрининг қўлидан кетмонини олди.

Ҳар куни ширин сўз айтиб, эркалаб, сўнг сўрига ўтадиган Эралининг бугун анча шашти пастдай кўринди. Йигирма йилдан бери эрини дарвоза олдида кутиб оладиган аёл, бугун эрига жиддийроқ назар солди.

Қирққа чиққан эркак қирчиллама бўлади, дейишади. Юзларида ажин пайдо бўла бошлабдими? Дўпписининг остидан, қулоғининг орқасидан чиқиб турган сочига бир-иккита оқ оралабди. Оддий колхозчи бўлишига қарамасдан, ҳар куни эрта тонгда соқолини қиртишлар, ўзига қандайдир ҳидлик нарса сепар, сўнг ойдек кулиб турган Анзиратнинг юзидан оҳистагина ўпарди-да, кетмонини елкасига ташлаб, даштга йўл оларди. Яқинларгача ўзгармаган бу одат, сўнгги бир йилми, икки йил ичида бироз ўзгарди. Ҳозир соқолини ҳафтада бир марта олишга ўтди. Ҳафтадан бери устара кўрмаган соқоли ўсиб кетганлиги, хаёлида сал букчайиброқ ҳам қолганлигини кўрган Анзират, эри ғамни кўтара олмай қолган, деб ўйлади.

Аслида Анзират ҳам кўпгина ёшлик одатларини йўқотди. Эрали яхши ният билан олиб берган ойнага ҳам кам қарайдиган бўлиб қолган. Баъзан икки, уч кунлаб ойна юзини артмаганлиги учун чанг қоплаб олади. Эрали қандайдир байрамларда ёки туғилган кунида қошига ўсмани мажбурлаб қўйдиради. Сўнг эркалаб кўнглини овутади.

Бундан йигирма йил бурун тўйлари бўлганда, Лайли ва Мажнун бир-бирларини топишди деб қишлоқдошлари ҳазиллашардилар. Агар тўйгача бўлган севги саргузаштларини Ҳазрат Навоий эшитганда эди, «Фарҳод ва Ширин»ни бошқачароқ ёзган бўларди, албатта.

Дастлабки беш йил жуда бахтли ҳаёт кечиришди. Бироқ тақдир буларни жуда қийин синовга рўбарў қилди. Анзиратнинг бўйида бўлмади. Иккисининг севгиси ва бир-бирига муҳаббати эса ошиб борди. Улар бу синов вақтинчалик, албатта бахтли кунлар келади деб ишонишарди.

Олдинига ҳамма ишонди. Кейин ҳафсалалари пир бўла бошлади. Ҳамма, ҳатто, ҳақ-ҳамсоягача буларнинг бахтини ўйларди.

– Анзират бахтингни ўйласанг-чи?– дейишди улар.– Ёшинг ҳам ўттиздан ошди.

– Фақат ўзингни эмас, уни ҳам ўйла, – дейишди баъзилар.

Анзират ўз суҳбатдошларига ҳеч нарса деёлмади. Фақат аламини кўзёшдан олди. Бир неча марта ҳадеб эрининг бахтини ўртага қўйганлари учун, мен розиман, уйлансинлар, деб уйдан чиқиб кетди. Ҳар сафар орадан бир кун ўтар-ўтмас Эрали бориб олиб келарди.

Қайнона-қайнота ҳам олдинма-кетин боқий дунёга кетгач, кундуз кунлари Анзиратга ёлғизлик азоби тозаям билинадиган бўлди. Ўзи билан ўзи гаплашар, қиладиган ишларини баъзан англамай ҳам қоларди.

Бир куни пешинга яқин Анзиратнинг қўшниси Нури хола унинг эшигини тақиллатди. Ҳеч ким овоз бермади. Дарвоза тавақасини итариб, ҳовлига кирди. Ҳовлида ҳеч ким йўқ. Ичкаридан эса овоз эшитиларди.

Нури хола бу хонадонга яқин бўлганлиги учун пешайвонга чиқди-ю, бир зум тўхтаб қолди. Анзиратнинг чиройли овози энди баралла эшитиларди:

– Аллаё, алла болам,
Кўзимнинг нури болам,
Мени шунча куттирган,
Заҳар-заққум юттирган,
Келганинг чин бўлсин болам,
Аллаё, алла болам.

Нури хола дастлаб бу ҳолдан сесканди, бироқ ёши улуғроқ эмасми, ҳеч иккиланмай, дадил юриб уйга кирди. Эшикни очди-ю, ичкарига қараб, оғзи ланг

очилди. Уйнинг ўртасида бешик. Бешикнинг остига атлас кўрпача тўшалган. Устида атласдан қилинган қуроқли кўрпача. Анзират ўзининг остига ҳам атлас кўрпача тўшашни унутмаган. Марғилон хонатласи ўзига жуда ярашган Анзират ястаниб ўтириб олиб, ўнг қўли билан бир маромда бешикни тебратар ва унинг ғичирлашига мос равишда бир хил овозда алла хиргойи қиларди.

Эшик бехосдан очилгани Анзиратни бирдан ўзига келтирди. Тура солиб, уввос йиғлаганча ўзини Нури холанинг қучоғига отди...

Бозорга бориб келгач, ўзининг дадиллигидан ўзи ҳам ҳайрон қолди. Бозорлигини – костюм-шим, чуст дўппи, оқ қўйлакни яна бир кўздан кечирди. Бозорликдан кўнгли тўлдими, уларни целлофан пакетга солди-да, токчага олиб қўйди.

Эрали ҳам ҳар доимгидан анча барвақт ишдан келди. Анзиратни нега эрта келинг деганини тушунмаган эди.

– Яхши келдингизми? – ҳар кунги одатини канда қилмади Анзират.

– Нима гап, – деди эри.

– Ўзингизга қарасангиз бўлмайдими? – Анзират эркаланиб эрининг неча кундан бери устара кўрмаган соқолини силади. – Хўжайин соқолингизни олсангиз. Мен сизни қирчиллама йигит ҳолида кўргим келди.

– Майли, азизим, соқол ёқмаса ҳозир олиб ташлаймиз.

Эри соқолини олиб, юз-қўлини артиб, ичкари кирганда Анзират ҳалиги костюм-шимни қўлига олиб, мунглироқ ҳолатда тикилиб турарди.

– Тез бўлинг, мана буни кийиб олинг, ҳозир меҳмон келади.

– Қандай меҳмон, нима гап тинчликми?

– Илтимос, тезроқ кияқолинг, ҳозир келиб қолишади.

Эрали костюм-шимни кийиб, бошига ола дўппини қўндириб, энди ойнага қарайман деганда дарвоза тақиллади, сўнг овоз келди:

– Эрали полвон, Эрали полвон.

Қишлоқ оқсоқоли Аминжон бобо кириб келгач, Эрали аёлининг тараддудини англаб етди. Бу хусусда хотини бир неча бор айтган бўлса-да, Эрали унамаган эди. Бугун эса икки киши олдида, айниқса, хотинининг дангал-дангал гапиришидан нима дейишини билмай қолди.

– Сизнинг уйланишингизни мен истайман, тушунсангиз, – деди Анзират. – Мен ўзим совчиликка бориб келдим. Келин томон ҳам кўнди. Агар ҳайдамасангиз мен бу уйдан ҳеч қаёққа кетмайман. Келинпошшога ҳам кундош, ҳам қайноналик қилавераман, – деди-ю, уввос солиб йиғлаб юборди…

Уч кундан сўнг тўй бўлди. Дабдабали, шовқинли эмас, тинчгина, биров билиб, биров билмади. Эри ўлиб, биргина боласи билан ёлғиз қолган жувон бу ҳовлига келин бўлиб келди. Тўй бошида бутун қишлоқ аҳлини лол қолдириб Анзиратнинг ўзи турди. Ҳамма маросим тугаб, меҳмонлар ҳам кетиб бўлгач, Анзират эрини кундошининг олдига киритиб юборди.

Сўнг ўзига-ўзи ажратган кўндаланг уйга кирди-ю, бўй-басти билан ўзини кўрпачага ташлади. Анзиратнинг эрталабгача йиғлаб-йиғлаб чарчаган кўзлари бу оқшом бир зумга ҳам юмилмади…

МОМОЖОН

Телефон қўнғироғи Моҳирани уйғотиб юборди. Телефон ўлгур трюмонинг устида қолган экан. Тонг саҳар, айни ширин уйқуни бузган қўнғироқ унини ўчириш учун ҳам ўриндан туриш керак. Дастлаб оғринди, қўнғироқ жуда беўхшов янграганга қарамай тургиси келмади. Озроқ жимликдан сўнг яна қўнғироқ овози янгради. Қўнғироқнинг ҳам беўхшовини танлаганига жуда пушаймон бўлди. Бунинг устига унинг ўчиб-ёниши, ойнада акс этиб ўчиб-ёнаётган нурнинг таъсири Моҳирани ўзига келтирди.

– Ким экан-а, каллаи саҳарлаб.

Тезгина ўрнидан туриб, телефон экранига қаради. «Онам» деган ёзувни ўқиди-ю, бирдан яшил тугмачани босди.

– Қизим, яхшимисизлар. Барвақт безовта қилдим.

– Нима гап онажон, – Моҳиранинг кўнглига уни жуда яхши кўрадиган юз ёшни қоралаб қолган момоси тушди. – Момомга бир гап бўлдими?

– Момонг яхши, лекин сени кўришни истаяптилар…

Такси Шаҳрисабзга қараб йўлга чиққанда қуёш тоғ ортидан оламга ўзининг қизғиш нурларини сочиб, ўзгача бир таровват бағишларди.

Моҳира машина деразасидан қараб кетар, лекин ҳеч нарсани илғамасди. Унинг фикри хаёли момосида эди: «Момомга бир гап бўлдимикин?».

Ҳисоблаб чиқди. Момоси энди тўқсон саккиз ёшга қадам қўйди. Шунинг учун ҳали-бери у киши ўлмайди. Чунки момо ҳаммага юз ёшга кираман, деб ваъда қилган.

Бир куни маҳалла шифокори онахоннинг ҳолидан хабар олгани келди. Моҳира момосининг олдида эди. Бу воқеага ҳам ўн йилдан ошди.

– Қани момажон, бир соғлигингизни текшириб кўрайлик-чи. Бош оғрияптими, «давления-павления» йўқми? – дўхтирлар қалпоғини бошига бостириб олган Мамасоли сумкасидан қон босимини ўлчайдиган асбобларини олиб, момога яқин келди. Момо кулимсираб, билагини тутди. Мамасоли қўлидаги аппаратнинг кўрсатишига қараб ранги-қути ўчди.

– Момажон, давлениянгиз жуда баланд. Қимирламанг. Моҳирахон мен дори ёзиб бераман. Тезда олиб келиш керак.

Момо дўхтирни ҳам лол қолдириб, билагини ўраб турган тасмани ечиб, ирғитиб юборди.

– Мен касал эмасман, болам. Дори-порингни кераги йўқ. Менга жин ҳам урмаган. Мамасоли болам, мен юз ёшга кирмоқчиман. Бунга эса ҳали ўн икки йил бор...

Моҳира момоси билан доимо ҳазил-ҳузул қилади. Ўзи момоси ҳам шўх-шодонгина-да.

– Момажон, сизни у ёққа чақиришмаяптими? – дейди кулиб ҳар замон хабар олгани келганда.

– Ҳали бунга анча вақт бор. Барвақт жўнашга бало борми?

– Менга қара невараггинам, – дейди момо ҳазилни давом эттириб, – бирорта тўқсондан ошган «бойвачча» топиб топ. Уни жўнатиб юборсак, бойлиги бизга қолади.

Момо узоқ йиллик ҳаёти давомида турмуш деб аталган қийинчилик синовларини босиб ўтди. Ўттизинчи йиллардаги очарчиликлар, қирқинчи йиллардаги лаънати урушнинг барча даҳшатларини бошидан кечирди. У ҳар қандай қийинчилик, азоб-уқубатни кулиб енгишга ҳаракат қилди. Ўзини доим тетик кўрсатишга уриниб олға интилди. Руҳан бардамлик унинг соғлигини бир маромда сақлади. Ҳар қандай шароитда ҳам ўзига қарашга вақт топди, пардоз-андоз қилишни унутмади. Ўсма-сурма қўйишни ҳеч қанда қилмасди.

Келинлари, айниқса, невараси Моҳирага ҳам доим панд-насиҳат қиларди.

– Сизлар қандай аёлсизлар, – дерди келинларига. – Эллигига кирмасдан юзларингга ажин оралабди. Ўсма-сурма қўйсангизлар, ўрни келса ўйнаб-кулсангизлар ёшарасизлар. Эрларингизга пардоз-андозсиз кўринманглар. Сизлар ҳурматини жойига қўйсангизлар, эрларингиз ҳам эъзозлайди сизларни.

Момо ўша пайтда саксон ёшда эди. Кўзи бирдан хиралашиб қолди. Шифокорлар кўз пардасини олиб ташлашни тавсия этмадилар. Момо анча абжир, соғлом кўринган билан ёши ўтган эди.

Бир куни уч ўғил ҳам онанинг олдига чақирилдилар. Момо ўғилларига қараб дадил гапирди.

– Мен энди саксонга кирдим. Юз ёшгача яшамоқчиман. Иккала кўзим ҳам кўрмай қолса, ким мени шунча йил

етаклаб юради. Етаклаб эмас, кўтариб ҳам юрасизлар, буни мен биламан. Аммо мен шунча йил қоронғуликда юришни истамайман.

– Сиз нима десангиз биз учун қонун, – деди катта ўғил оппоқ соқолини силаб. Қолганлари ҳам акаларини тасдиқлаб бош эгдилар.

– Биламан, – деди момо катта ўғлига қараб. – Яқинда набирангга келин қилмоқчисан. Мен тўйда тўйиб ўйнасам дейман.

Хуллас, уч ўғил бор жамғармаларини ўртага тўкдилар. Катта ўғил онани Оренбургдаги кўз дўхтирига олиб кетди. Барака топсин дўхтирлар, уларга момонинг кўришни астойдил истагани ҳам қўл келди. Кўзи кўра бошлади. Набира келиннинг тўйида ўйнаб, ҳаммага кайфият бағишлади.

– Шунга ҳам ўн саккиз йил бўлибди-а, – дейди Моҳира ўзига-ўзи. – Момом ўшанда тўғри айтган эканлар. Агар кўзни даволатмасалар шунча йил бировга муҳтож бўлиб юришнинг ўзи бўлармиди.

Момо учун болалари ҳали ҳам ёш. Уларни худди ёш болани уришгандай уришади. Панд-насиҳат қилади. Саксон ёшдан ошган катта ўғли оппоқ соқолли нуроний отахонга айланган. Онанинг олдида эса ёш боладек ўтиради. Онажон деб эркаланади.

Момо эса ёнида ўтирган невараси Моҳирага қараб, унинг отасини уришади:

– Ҳеч ақлинг кирмади, кирмади сен болани. Қачон одам бўласан?

Моҳира эса момосини қучоқлаб, бу гапни ҳазилга буради.

Келини, яъни Моҳиранинг онасига ҳам момоси баъзан танбеҳ бериб туради. Онаси кексаликданми у ёқ-бу ёғи оғриётганини айтиб, аҳволидан нолиб қўяди. Момо эса уни боплаб уришиб беради. Лекин онаси қайнонасидан хафа бўлмайди. Узоқ йиллар бирга яшаб унга ўрганиб қолган.

– Ўзингизга қарасангиз бўлмайдими, келин, – дейди момо жеркиб. – Саксонга кирмай қариб қолибсиз. Пари андомни унутдингизми-а? Агар мен эркак бўлсам, сизни бундай ҳолда қўймасдим.

Кейинги пайтлар севимли набираси Моҳирани ҳам тергаб туради.

– Нечага кирдинг? – сўрайди ундан момо.

– Мен ҳам қаридим, элликдан ошдим, – дейди кулиб Моҳира. Момо эса кулимсираб давом этади:

– Сени энди оқинг оққа-қизилинг қизилга айланган пайтинг бўлди. Ўзингга қара доим, юзингда ажин кўрмай сени. Мен доим ўйнаб-кулиб юрганингни кўрай...

– Эҳ моможон, қани энди ҳаёт фақат ўйин-кулгидан иборат бўлса...

Ёш бўлишига қарамасдан эрининг ҳам оламдан ўтганига анча йил бўлди. Икки боласи билан бўзлаб қолаверди. Рўзғор тебратиш осонми. Айниқса ҳам ота, ҳам она ўрнини босиш ҳам қийин-да...

Балоғатга етган ўғлининг ташвишини қилсинми, бўйи етган қизини ўйласинми. Иккисини ҳам ўйлаш унинг гарданида...

...Таксист тормозни қаттиқроқ босди, шекилли, машина асфальтда овоз чиқариб тўхтади. Моҳира етиб келганларини билди-да, машинадан тушди.

Ойнавандлик дўкон ёнидан болалиги ўтган қадрдон кўчасига бурилди-ю, тилига бирдан «хайрият» деган сўз келди. Дарвоза олдида ҳеч ким кўринмади.

Остона ҳатлаб, ўзини илҳақ кутаётган моможониси бағрига ташлади. Момонинг дўнир-бўнир бўлиб қолган юзидан эҳтиёт бўлиб, меҳр билан ўпар экан, лаблари беихтиёр пичирлади:

– Моможон сиз ҳали ўлмайсиз, сиз албатта юздан ошасиз. Ҳали икки йил бор-а...

«ОТАНГ КУЁВ БЎЛДИ, ОНАНГ КЕЛИНЧАК»

Ўшанда Илёс дўстидан қаттиқ хафа бўлди. Ахир арзимаган сабаб билан оила бузилиб кетса яхшими? Уларни яраштиришга кўп уринди. Икки синфдош бир-бирини яхши кўриб оила қуришган бўлиб, уларнинг севги тарихи мактабда тилга тушиб, достон бўлганлиги кўпчиликка аён эди. Наҳотки севги, муҳаббат деб ўзини ўтга, сувга урган, синфдошлар тилида ўз номи билан бири Отабек, бири Кумуш бўлганлар арзимас сабаб ила барча кўнгил тугёнларига барҳам берган бўлсалар.

Ўн кунча олдин Илёснинг хотинидан эшитган хабари унга нохуш туюлди: яқинда турмуши бузилган Кумуш чироқчилик бир одамга эрга тегиб кетибди. Бунга ачиниб келса-да, ўзини қўлга олди. Ёш, эрсиз аёлнинг турмуш қуриши ҳаёт қонуни. Лекин Илёс дўсти Отабекнинг унга келиши ва хотини билан ярашишига жуда-жуда ишонарди. Чунки уларнинг ўрталарида бир-бирини боғлаб турган ришта – фарзандлари Лочинбек бор эди. Ахир биргинагина тили чиқиб қолган, пилдираб кўчага чиқиб ўйнаб юрадиган, энди тўрт ёшга қадам қўйган Лочинбекнинг айби нима?

Бугун ишдан келиб, яна кайфияти бузилди.

– Дўстингиз уйланаяпти экан, – деди хотини.

– Қайси дўстим?

– Ҳалиги, Отабек ака-чи, хотини билан ажрашган.
– Эй, воҳ. Абдулла Қодирий кўкларга кўтарган, илоҳийлаштирган Отабек ва Кумушбиби муҳаббати бари ёлғон экан-да.
– Улар ўзига шуни маъқул кўрсалар, сиз нега ўзингизни бунча қийнайсиз, – деди хотини.
У хотинига ҳеч нарса демади. Папкасини чорпоя устига тап этказиб ташлади-да, кенг ҳовлига сиғмаётгандек, кўчага чиқди.
Кумуш Илёс билан бир кўчада, бир ҳовли нарида туради. Шу тобда ўғилчаси Лочинбек дарвоза олдида шиширилган шар ўйнаб ўтирган экан. Илёс беихтиёр ўша томонга юрди.
– Амаки, – Лочинбек пилдираб унга яқин келди. Илёс уларнинг уйига тез-тез боргани учун, болакай уни яхши танир, бегонасирамай олдига келарди.
– Салом Лочинбек, – Илёс худди катта одамлар билан кўришаётгандек унга қўл чўзди, кейин чўққалаб болакайнинг елкасига қўлини қўйди.
– Қандайсан, – деди уни эркалаб. Лекин дунёнинг алғов-далғовидан бехабар болакайнинг беғубор юзига тикилиб, кўнгли бузилди. Шу тобда кўнглидаги туйғулар бир ипга тизилишиб, шеърий мисраларга айлана бошлади.

Дўстларим бахтидан ёлғиз нишона,
Лаҳза шодлигингга бўлсин жон нисор.
Сенга иқбол берсин ёруғ пешона!
Тингла, нола қилар кўксимда юрак,
Отанг куёв бўлди, онанг келинчак[1].

[1] Шеър Ахроржон Хомидов қаламига мансуб.

Эртаси пешиндан сўнг Отабекникига тўйга отланди. Бироқ кийган костюмини ечиб, яна илгичга илди: муҳаббатини асрай олмаган, оддий шарга ўхшаб пақ этиб ёриб қўйган дўстидан хафа бўлиб кетди. «Улар, қани, ўрталарида Лочинбекдек бебаҳо олтин кўприк борлигини ҳам сезмадилар-а», деб қўйди ўзига-ўзи.
Ошхонадан кирган хотини Илёсни илгич олдида девонавор турганини кўриб, ҳайрон қолди.
– Ҳа, дадаси, бирор жойингиз оғрияптими?
– Э, ўзим, – шундай дея у тезда ўзига келди, костюмини елкасига олиб кўчага чиқди.
Лочинбекнинг дарвозаси олдидан ўтар экан, беихтиёр қадамини секинлатди. Дарвоза тўғрисига боргач, кимдир «Илёс ака» деб ҳайқираётгандек туюлиб, беихтиёр тўхтади. Дарвоза тавақасига суяниб, кўчага қараб турган Лочинбек кўзига гўё мунғайиб қолгандек кўринди. Болакай нимадандир хафа ёки аразлагандай эди. Яна кўнгил туйғуси жунбишга келди. Биров эшитса уят бўлади дегандек, ичида ўзига-ўзи шеър ўқий бошлади:

Туғилган уйингга бегона бўлдинг,
Ортингдан талпиниб қолди беланчак.
Мурғаклик чоғингдан айрилиқ кўрдинг,
Не эди гуноҳинг сен маъсум гўдак,
Қалбимда қон йиғлар энг эзгу тилак,
Отанг куёв бўлди, онанг келинчак.

Илёс ўзини қўлга олиб дўстиникига кириб келди.
– Э, Илёс дўстим, бормисан, – пешвоз чиқди Отабек.
Устидаги янги костюм-шим, бошидаги янги ола дўппи, оқ кўйлакка ярашган чиройли галстук уни жуда кўркам,

навқирон куёвдек кўрсатарди. Отабек ҳақиқатан ҳам қадди расо, келишган гўзал йигит эди. Дўсти билан қучоқлашиб кўришиб бўлишгач, уни уч-тўртта меҳмонлар ўтирган уйга таклиф қилди.

Илёс Отабекни биринчи марта кўраётгандек, унга тикилиб тўхтаб қолди. Дўсти ҳам ҳайрон. Атрофда ҳеч ким йўқ, гўё катта саҳнада ўзи ёлғиз. Пастга туширилган қўлини беихтиёр бироз кўтариб, гўё санъаткор сифатида роль ижро этаётгандек, шеър ўқий кетди:

Кибрга айланган ғурур дастида,
Илтижолар қилиб толди муҳаббат.
Гиналар, нафратлар юки остида,
Юраклар қаърида қолди муҳаббат.
Муҳаббат нуридан яралган чечак
Отанг куёв бўлди, онанг келинчак.

Илёс шеър ўқишдан тўхтамагунча ҳеч ким ҳеч нарса дея олмади. Рўпарадаги уй деразасидан бошини чиқариб, унга қараётган одамларни ҳам сезгани йўқ. Сўнг бу ҳолга гувоҳ бўлган қишлоқ кайвониси унинг қўлидан ушлаб, ҳеч нарса демасдан меҳмонлар турган хонага етаклади.

ЭРНИНГ ЎЛИМИ

Полвоннинг кайфияти эрталабданоқ бузилди. Хотини [illegible] маҳали бозорликни айтиб, кечга ишхонасидагиларни таклиф қилишини билганда кўнгли ғашланди.

«Аёл туғилган кунини эри билан, болалари даврасида уйда нишонлагани маъқул-да, ахир, – кўнглидан ўтказди Полвон. Яна ўзига-ўзи тасалли берди. – Аёлим катта коллеж директори бўлса. Унинг туғилган куни эканлиги, 50 ёшга тўлишини атрофдагилар, айниқса, «опа-опа»лаб юрадиганлар яхши билишади. Шунинг учун уларнинг ҳаммасини уйга чақириб, ўтириш қилиб беришмоқчилар-да».

Полвон аёлини жуда яхши кўради. Аёлининг феъли чатоқ. Ҳар нарсага инжиқланиб, баъзан бўлар-бўлмасга силтаб ташлайдими-ей. Баъзан уни тушунмай қолади. Мактабга раҳбарликни таклиф қилишганда рози бўлмади. Аёли икки кун аразлади. Мени нега рашк қиласан? Кимдан? Кичкина қишлоқ мактаби бўлса. Бунинг устига фақат аёл ўқитувчилар қолган бўлса. Ҳа битта, иккита эркак ўқитувчи ҳам бор. Лекин?

Аёл барибир эрини кўндирди. Ўзи негадир раҳбарликка қизиқди. Орадан ҳеч қанча ўтмай эр-хотин яна сан-манга бориб қолишди. Аллақандай семинарми-ей, тадбирми-ей бўлармиш. Вилоят маркази қишлоқдан

қарийб икки юз километр олисда, бунинг устига уч кун давом этармиш. Полвон «борма, сен аёлсан», деди. «Мен уйда аёлман, ишда раҳбарман», деди аёли. Эри яна аяди. Ҳа майли, кўпам инжиқ бўлмай, хотиним ақлли аёл, деди.

Аёл эрталаб қошиқни косага уриб, қовоқ-тумшуқ билан уйдан чиқиб кетди. Жаҳл билан катта қизига нималарнидир тайинлади. Орадан уч кун ўтгач, Полвон энди ишдан келиб турган эди, эшик очилиб хотини кириб келди. Полвон унга худди биринчи марта кўраётгандек суқланиб қаради. Аёли ҳақиқатан ҳам чиройли, атлас кўйлаги қадди-қоматига жуда ярашган, қошига қоп-қора бўлиб энган ўсма уни яна ҳам гўзал қилиб кўрсатарди.

Аёл чиройли юриб келиб, мулойим табассум билан эрига суйкалди. Уч кун қолиб кетганидан гўё кечирим сўради. Полвон аёлининг ана шу табассумини, чучук тил билан эркаланишини ёқтирарди. Шу боис унинг кўнгил ғашлиги кетиб, «жуда қаттиққўллик қилибман-а», деб ўзини койиб ҳам қўйди.

Кунлар шу зайлда ўта бошлади. Дастлаб унинг раҳбарлигига, турли мажлисларга, эрта кетиб, кеч келишларига кўниколмай юрди. Аста-секин ҳаммасига кўникди. Кичкина мактабдан катта коллежга раҳбар этиб сайлашганини эшитиб, кўнгли сал оғрингандай бўлди-ю, лекин индамади.

Бугун эса негадир, эрталабданоқ кўнгли ғашланди. Бозор-ўчарни ўзи эмас, ўғли қилса ҳам бўларди. Лекин аёлимга нимадир совға олишим керак деб, марказга тушди.

Меҳмонлар кечга таклиф қилинган бўлиб, ташқарида, сўри устидаги супага жой қилинди. Аёл келинига катта уйга ҳам дастурхон тузанг, дегач, Полвон ҳайрон бўлди.

— Нега ҳамма бир жойда ўтирса бўлмайдими? — Эр ўз норозилигини яширмади.

— Кало-калолардан икки киши ҳам келади, дадаси, — деди аёл ўзига хос тилёғламалик, хушомадгўйлик билан. — Улар менинг хизматкорларим билан ўтиришадими?

Катта уйнинг тўрига жой қилинганда, аёлнинг ўзи бош бўлди. Учта креслони бир-бирига қаратиб, ўртага уларнинг ўзига мос столни қўйдилар. Аёлнинг Тошкентга қайсидир бир йили малака оширишга борганда чиздириб келган расми бор эди. Сурат бир метрга саккиз қилиб ишланган, жуда чиройли рамкага солинган, унда ҳозирги эллик ёшли аёл эмас, Полвон билан энди танишган, нари борса энди йигирмадан ошган париваш боқиб турарди.

Расмнинг қўйилиши Полвоннинг кўнглига яна тегди. Хотини билан шунча йил умргузаронлик қилиб, унга қаттиқ ишониб, ўзича рашк қиларди. Ана шу қизғаниш кўпайиб, аёлнинг бу қилиғи ҳамиятига тегди. Бугун туғилган куни, шу бугун ҳафа қилмай деб, ўзини аранг қўлга олди.

Меҳмонлар кунботар палласи кириб келишди. Кало-кало деб баҳо берилган, қорни олти ойлик ҳомиладордек бўртиб чиққан, икки нафар беўхшов одам ичкарига киришди. Бироз кейин келганлар ташқарига ўтиришди. Ичкарида ҳам, ташқарида ҳам суҳбат авжга чиқди. Ҳамма хурсанд, қаҳқаҳа авжида, бу фақат Пол-

вонга татимади. Уйдан чиқиб келган аёли яна унинг асабини бузди:

– Ҳадеб бу уйга кирманг, уларга мен ўзим қарайман. Сиз ташқаридагилар билан бўлинг.

Полвон қанчалик жаҳли чиқмасин, ўзини босди. Барибир ўзини тутолмай, заҳархандa гапни илмоқли қилиб отди.

– Хўп бўлади, хоним, – деди кўзига еб қўйгудек тикилиб. Аёл гапни чуваламаслик, бир-икки қадах кўтарганини сездирмаслик илинжида чаппа бурилиб, ичкарига кириб кетди.

Полвон сўрига бориб ўтирди. Даврадагилар Полвоннинг ҳолатини сезмай турли мавзуда суҳбатлашишарди. У ўзини босолмай, ўрнидан туриб, ётоқхонага кирди. Яна нима қилишини билмай, ташқарига чиқди, бироз ўзимга келай деб боғ оралади.

Бироз фурсат ўтиб, яна меҳмонлар олдига келди. Энди анча ўзини қўлга олган эди. Катта уйдан хотинининг беҳаёлардек шарақлаб кулгани эшитилди. Эркаклар қарсак чалдилар, шекилли.

Полвон ўзини қўлга олиб, қатъиятлик билан тўғри бориб, уйнинг эшигини очди. Аёл тўрга ўтириб олган. Шаробнинг кучи ўз таъсирини кўрсата бошлаган шекилли, икки юзи қип-қизил. Кўйлакнинг ҳам пасони қурсин, икки кўксининг юқори қисми нovвотранг бўлиб товланиб турибди.

Меҳмонларнинг бақалоқроғи аёлга ҳирс билан тикилиб, қадаҳ сўзи айтаётган эди. Эшикнинг очилганини, Полвоннинг икки қадам босганини, ҳатто, сезмади ҳам.

– Ананим, сиз биз учун доим шундай яшнаб, очилиб, гуллаб юришингизни истайман, – деди бақалоқ. Сўнг костюми чўнтагидан нимадир олиб, икки қўллаб аёлнинг бўйнига тақди, сўнг эгилиб, аёлнинг ўнг юзига лабини босди.

Дастлаб серрайиб қотиб қолган Полвон, чўлпиллаган ўпич овозини эшитиб, ўзига келди. Эшик ёнидаги тумбочка устида турган биллур гулдонни шартта олиб, бор кучи билан деворга урди.

Меҳмонлар бирдан ўзларига келдилар. Аёл кайфи ошиб қолганлигидан, ўзича нима деяётганини ҳам билмасди. Ўзига еб қўйгудек тикилиб турган Полвонга қаради.

– Нега, нега эшикни тақиллатмай кирасиз. Котиба эмас...

– Ифлос, – деди Полвон қатъият билан. Кейин эшикни зарб билан тепиб ташқарига чиқди. Пешайвон устунига қоқилган михга илинган костюмини елкасига ташлаб, тўғри дарвозага йўл олди.

АЙТИЛГАН ГАП

Шермамат музофотнинг олди полвонларидан бири. Қадди-қомати расо, ҳавас қилгудек. Ҳозир уйларга расм бўлган эшикдан ҳам сал эгилиб кирмаса, пешонаси равоққа «тақ» этиб тегади. Икки елкасига икки одам ўтирса бўлгудек. Эрмамат полвон ўғлини моҳир чавандоз бўлиб етишишини истади. Шу боис, Шермамат ёшликдан отларга меҳр қўйди. Эсини таниганидан буён от минади. Отга сакраб миниш, чопиб кетаётганда чапдастлик билан турли ҳаракатлар қилишнинг ҳадисини олди.

Шермамат полвоннинг қўли олчи келди бугун. Унинг саманига тенг келадигани топилмади. Қоратепа этакларида бу яқин ўн йил ичида бундай улоқ бўлмаган. Оқ саманни тойчоқлигидан ўзи парваришлаб, катта қилди. Бу ҳаракат унга отасидан юққан эди. Отни ҳеч қачон эътиборсиз қолдирмас, ҳатто, кечалари ҳам икки-уч бор хабар олар, ўзининг энг яқин дўсти деб билиб, от билан узоқ суҳбатлашарди.

Бугун отини учинчи бор улоққа киритди. Улоқ ҳам улоқ бўлди-да, ахир. Қайнарнинг Қуригантоғ ёнбағридаги Наврўз яланглигида тумонат одам йиғилди, ўзимиз Чироқчининг Чиялисидан Шермамат полвон ҳамроҳлигида ўнга яқин чавандоз етиб келган. Деҳқонободдан Азим полвон, бир томони Қамаши, Мироқи тарафлардан ҳам

[illegible]нкур чавандозлар ўзларининг донгдор улоқчи отлари билан ҳозир бўлдилар.

Аммо, қойил, оқ саман ўзининг ҳақиқий улоқчи от эканлигини кўрсатди. Бугунги мусобақада унга тенг келадигани бўлмади. Бундан нафақат Шермамат полвон, балки унинг барча чироқчилик ҳамроҳларининг ҳам оғзи қулоғида бўлди.

– Шермамат, саманни авайлаб-асранг, кўз тегмасин, – деди самимий оҳангда Самиқ чавандоз.

– Ҳақ бермасанг, кўз тегиши аниқ, – деди ҳамроҳлардан бири кулиб.

– Кўз тумор тақиб қўй, – деди орқадан жимгина келаётган дўстларидан бири кесатиброқ.

– Бўтти, бир меҳмондорчилик мендан, кечга ўтинглар уйга.

Улоқдан хурсандчилик билан қайтаётган чавандозларни чорраҳада уч отлиқ кутиб турарди.

– Полвон, яхшимисиз, – деди бақалоқ гавдаси от устида муаллақ тургандай отлиқлардан бири. Сўнг дабдурустдан:

– Оқ саманга қойил қолдик, шуни сотсангиз оламиз, – деди.

Шермаматнинг кўзлари катта-катта очилиб, забардаст қўллари намойишкорона мушт бўлиб тугилди, сўнг:

– Нималар деяпсиз, – деди Шермамат зарда билан.

– Аччиғингиз чиқмасин, полвон, – деди гап отган отлиқ овоз пардасини пасайтириб, – бергандан ҳам, бермагандан ҳам бир сўра дейишади-ку. Мен ҳам отингизни жуда суйиб қолдим. Нима сўрасангиз бераман.

– Эй, оғайни, – аччиғи чиққанини ошкора билдирди Шермамат, – қайтиб оғзингни очма.

Шермамат етакчилигидаги чавандозлар мағрур ҳолда уч отлиқ олдидан ўтиб кетишди. Анча узоқлашгач, Анвар чавандоз ҳазиллашиб Шермаматта гап отди.

– Шермамат, отингни жуда суюб қолган экан, агар ўғирлаб кетса нима қиласан.

– Ҳой, менга қара, Анвар, – Шермамат кулиб унга менсимай, бепарводай қаради, – Қашқадарёда менинг уйимдан от ўғирлайдиган ўғри борми? Ҳали туғилмаган, билдингми?

– Ҳа, энди, шунақа ўғри топилса-да, уйингдан ўғирлаб кетса нима қиласан деяман-да.

– Менга қара, – деди Шермамат гап оҳангини баландлатиб. – Агар шунақа ўғри онадан туғилган бўлса-ю, юрак ютиб, уйдан отни ўғирлаб чиқа олса, Чироқчи юрти билан Китоб ҳудуди туташган жойдаги сувсиз сойнинг бу бетига ўтишга улгурса, ҳалоли бўлсин. Полвонлик сўзим, от уники бўлади. Тақдирга тан бераман. Аммо, қўлга тушса, бу дунё унга жаҳаннамга айланади.

– Ҳе, гапингни ел олсин, – деди кўпни кўрган, ёши анчага борган чавандозлардан бири. – Ахир, ота-боболаримиздан қолган бир гап бор: «Яхши гапга ҳам, ёмон гапга ҳам фаришталар омин дейди...»

Орадан бир ҳафта ўтди. Полвоннинг «ўғри уддаласа, ҳалоли бўлсин» деган гапи одамлар орасида тез тарқалди. Қўшиб-чатилган, юмалоқ-ёстиқ қилинган бу гап қўштепалик Саид ўғрининг ҳам қулоғига етиб келди. Кейинги пайтда бу «касб»ни ташлаган бўлса-да, чавандознинг ўйламасдан айтган гапи уни сергаклантирди.

Саид полвоннинг қишлоғини ва ҳовлисини ҳеч адашмасдан топиб борди. Ўзининг сезгирлиги, фаҳм-

фаросати билан кўп нарсани аниқлади. Икки ярим пахсалик девор билан ўралган ҳовлисида бўрибосар ит бор экан. Ҳовлининг адоғ томонида баланд ёнғоқ дарахти тарвақайлаб ўсган. Полвон кундуз куни улоққа кетиб қолса, уйида ҳеч ким қолмас экан.

Саид ўз режасини бажаришни шанбага – Шермамат Шаҳрисабзга улоққа кетадиган кунига мўлжаллади.

Ўғриликда кўзи пишган эмасми, режасига кўра тол шохасидан каттакон сават тўқиди. Кейин бозордан пишиқ узун арқон олди.

Шалоғи чиққан эски «Москвич»да Саид ўз мўлжалидаги вақтда полвоннинг уйига етиб келди. Бахор об-ҳавоси ҳам унга қўл келди. Тушдан кейин осмонни қора булут қоплагани учун гўё бутун қишлоқ зулматда қолган эди.

Бу пайт полвоннинг уйида ҳеч ким йўқ. Хотини болалар боғчасида энага, икки гўдаги ҳам ўзи билан бирга. Ишдан кеч қайтади. Полвон эса, Шаҳрисабзда кўпкарида улоқ чопмоқда. Саид ўғри полвон ҳовлисининг адоғидаги ўн қоп ҳосил берадиган, танасига бир кишининг қулочи етмайдиган баланд ёнғоқ дарахти остида тўхтади. Ўзи мўлжаллаб кетганидек, девор орқали ёнғоққа чиқди. Арқонга тол саватни боғлаб, ёнғоқнинг баланд шохига маҳкамлади. Арқоннинг бир учини эса, кўча томондаги терак танасига боғлади.

Шермамат полвоннинг бугун ҳам омади чопди. Кечгача давом этган улоқда солимни олиб, белгиланган маррани айланиб ўтиб, ҳакамлар олдига келтириб ташлади. Улоқ тугагач, тўй эгаси чироқчилик полвонларга

қўноқ бериб, уйига таклиф этди. Чавандозлар гурунги кечгача давом этди.

Чавандоз уйига келганда вақт алламаҳал бўлган эди. Оқ саманни дарвоза олдидаги сайисхонага боғлаб, олдига емини қўйиб, уйига кириб кетди.

Қишлоқнинг ҳали биринчи хўрози қичқирмасданоқ, Саид ўғри полвоннинг девори олдига етиб келди. Девор ортидаги шовур-шувурни сезган бўрибосар вовуллаб деворга тармашарди. Қоронғуда шарпадек ҳаракат қилишга ўрганган Саид тезда теракка маҳкамланган арқонни ечиб бўшатди. Ёнғоқ шохига илинган сават эса пастлай бошлади. У ерга тегар-тегмас, ит вовуллаб югуриб борди. Сўнг гўшт ҳидини сезиб, бир сакраб сават ичига тушди. Шуни кутган Саид эпчиллик билан арқонни торта бошлади. Гўштга андармон бўлган ит бирпасда ўзи кирган сават дарахтнинг баланд шохига илинганини билмай қолди.

Бу ёғи анча осон кечди. Қоронғуда чаққон ҳаракат қилаётган шарпа, унчалик баланд бўлмаган пахса девордан бир сакраб ўтиб, тўғри дарвозахонага югурди. Дастлаб, дарвозанинг ичкарисидаги занжирни туширди. Бир табақасини ланг очиб қўйди. Сайисхонага кириб, бегона одамдан ҳуркаётган оқ саманнинг ипини бир амаллаб ечди. Отни етаклаб чиқиб, устига миниб олиш унга қийин кечмади. Дарвозадан уйга қараб бақирди:

– Ҳой полвон, уйқу – ғафлат дегани, омадинг бўлса чоп орқамдан, – деди ва кўчага чиққач, отга қамчи босди.

Олапарнинг ёнғоқ тепасидаги ғингшиши, оқ саманнинг пишқириши, бесаранжомлиги ширин уйқуда ётган Шермаматни сергаклантирди. Бегона одамнинг «Ҳой,

полвон...» деб бақириши эса, ўрнидан сакраб туришига сабаб бўлди. Босинқираб уйғонган хотинининг:

– Нима гап, дадаси, – деганини эшитмади ҳам.

Супага чиққач, кучукнинг хуриб, ғингшиётганидан, безовталанаётганидан сергак тортди. Дарвозанинг бир табақаси ланг очиқлигини кўриб, юраги шиғ этиб кетдида, сайисхонага югурди. Оқ саманнинг жойида йўқлиги унинг капалагини учирди. Беихтиёр бақирди:

– Олапар, олапар.

Ит вовуллагани билан эгасининг олдига етиб келмади. Полвон тезда тўриқ қашқани олиб чиқди. Йўл-йўлакай қишлоқдан икки чавандоз оғайнилари ҳам отлари билан чиқишди. Улар от чоптириб дарё бўйига етиб келганларида тонг ёришиб қолди. Ҳисор тоғлари ортидан эринибгина бош кўтараётган қуёшнинг қизғиш нурлари таралди. Сой бўйига келиб, отлиқлар тўхташди. Қуруқ сойнинг нариги томонида эса оқ саман ўтлаб юрар, Саид эса бамайлихотир ёнбошлаб ётарди.

Полвон ҳаммасини тушуниб етди.

– Ўз тилимдан топдим, – деди у. Сўнг бир неча кун аввал жуда катта кетганлигини, манмансираб, отни ким ўғирлаб чиқса ҳалоли бўлсин, деганини эслади. Демак ўғри ҳам бундан хабардор. Бўлмаса, полвоннинг келишини шу ерда пойлаб ўтирармиди.

Икки ўт орасида ёнаётган ориятли йигит сўзидан қайтишини ҳам, отсиз қолишини ҳам тасаввур қила олмай, бошини чангаллади.

– Шермамат сенга нима бўлди, – деди дўсти Анвар. – Кетдик. Нега тўхтадинг, ана оқ саманинг ўтлаб юрибди. Ўғрини ҳам ушлаб, боплаб таъзирини берамиз.

– Йўқ, тўхта, – деди ҳали ҳам карахт, бир қарорга келолмаган Шермамат. Бироқ отига қамчи босган дўстининг орқасидан ўзи ҳам отини чоптирди.

Анвар оқ саманга яқинлашиб, бўйнига арқон ташлади-да, чаққонлик билан боғлаб олди. «Уч оға-ини ботирлар»дек уч чавандоз оқ саманни етаклаб, буларнинг ҳаракатини ним табассум билан кузатиб, отлиқларга бепарво қараб турган Саидга яқинлашдилар. Саид эса чавандозлар олдига келиб, отларини тўхтатгачгина, ўрнидан турди.

– Полвон, отингга зарар етмаган, – деди Саид ўғри, сўнг бироз жим тургач, қўшиб қўйди. – Жуда катта кетиб, айтган гапинг учун қилдим бу ишни. Менга отнинг кераги йўқ. Ота-боболаримизнинг бир ибратли гапини унутма: «Зўрдан зўр чиқади».

Йўл-йўлакай ўғри ортидан қувган, агар ушлаб олсак тавбасига таянтириб дўппослаймиз деяётган чавандозлар Саиднинг мардлигини кўриб, маънодор гапларини эшитиб, ҳеч нарса дея олмай қолдилар. Бироздан сўнг ўзига келган Шермамат эса бир сўзли йигит эканлигига урғу берди.

– Айтилган гап, отилган ўқ, от сизники, кетдик оғайнилар.

– Тўхта, – деди Саид, – бир сўзлигингни билдим. Лекин менга отнинг кераги йўқ. Мен розиман, от сеники, олиб кетавер.

Қандай қарорга келишини билмаган Шермамат қўлини белига қўйиб, бамайлихотир отлиқлардан узоқлашаётган Саидга узоқ тикилиб қолди.

ҚАСОС

Найим босинқираб уйғонди. Шундоққина деразасининг тагида бўри улиди. Ўттиз йилдирки овчилик билан шуғулланиб, тумшуғи остига бўрининг келиб улишини нафақат шоҳиди бўлган, ҳатто, эшитмаган ҳам эди.

Тоғнинг энг қўрқинчли жонзоти ҳисобланган бўри увиллашда давом этарди. Ота-боболардан қолган удумларга кўра жонзотларнинг, айниқса, бўрининг узоқ увиллаши яхшилик аломати эмас. Шу боис Найимнинг хонадонида бирпасда нотинчлик пайдо бўлди. Хотини Бўритош ҳам аллақачон тўшакдан чиқиб, уй ўртасида тик туриб олган. Овчи тезда ўзини босиб олди-да, дераза ёнидаги михга илинган овчи бобосидан қолган милтиқни қўлга олди. Қўшни хонада ҳам нотинчлик пайдо бўлди. Ўғли, келини ва набираси ҳам аллақачон уйғонган эди.

Юраги увушиб, негадир қўрқиб, милтиқни кўтариб, ҳовлига чиқди. Қўшниси Салим мерган ҳам аллақачон ов милтиғи билан супасининг устида эди. Кичкина тоғ қишлоғида атиги 8–10 чоғли хонадон бўлиб, айрим қўшнилар ўртасида, ҳатто, девор ҳам йўқ эди. Қояли дарага жойлашган бу қишлоқча водийдан анча юқорида бўлиб, тошдан-тошга урилиб, тез оқадиган Оқсувнинг қирғоғида жойлашган, қишлоқ рўпарасида баланд чақил тоғ сой бўйлаб чўзилиб кетган эди. Бўри чақил тоғнинг

устида, Найим овчи уйининг рўпарасида чўнқайиб ўтириб, шу хонадонга қараб улиётган эди.

Қизиқ ҳолат. Чўпонлар хонадонларида икки-учтадан бўрибосар итлар бўлишига қарамай, бирортаси вовуллагани йўқ. Ҳаммаси писиб, қўрққанидан қаерларгадир беркиниб, ётган жойидан чиқмай турарди.

Февралнинг ҳаво очиқ кечаларидан бири. Анчагина тўлишиб қолган ой ҳам айни шу Найимнинг ҳовлиси устида тўхтаб қолгандай. Тўлин ойнинг ёғдуси улиётган бўрини, қўлида милтиқ бўлишига қарамай, қўрқувдан дағ-дағ қалтираётган Найимга аниқ-тиниқ кўрсатарди. Найим ўзининг овчиларга хос ўткир кўзлари билан кечаги бўрини аниқ таниди. Ваҳшийларча улиётган бўрининг кўзларидан ўт чақнарди. Овчининг қўрқуви босилмаган бўлса-да, нимадир қилиш кераклигини ўйлаб, учи бўрига қаратилган милтиқнинг тепкисини босди. Худди шуни кутиб тургандек, олдинма-кетин қўшнининг ҳам милтиғи гумбурлади. Бўри ўрнидан сакраб турди-да, ўзини қаққайиб турган тошнинг панасига олди.

Қалтироғи босилмаган Найим қайтиб уйга кирар экан, кечаги воқеа кўз олдидан бирма-бир ўта бошлади.

Кеча кундузи ҳаво очиқ, анча илиқ эди. Найим милтиғини елкасига осиб, бир халтага ҳар доимгидек нон-понини солиб, овга чиқди. Чақил тоғдан бир амаллаб ошиб кейинги сойга ҳам тушди. Лекин ҳеч нарса овлай олмади. Хотинига уч-тўртта какликми ёки бирор қушми овлаб келаман деган эди. У қанчалик синчков, сезгир, устомон бўлмасин, ови бароридан келмади. Унинг орияти қўзиди-да, яна бир қир ошиб, бўрижарни

мўлжаллаб борди. Кекса тол тагидан чиқадиган чашма сувини ёқалаб, катта чақилтошнинг ёнидан доимий юрадиган сўқмоғидан ўтиб, кўз олдида ястанган чуқур жарликка қаради-да, бирдан тўхтаб, ўзини орқага, тошнинг панасига олди.

Шундоққина катта ёнғоқ дарахти остида Найим овчидан атиги эллик метрча узоқликда иккита баҳайбат бўри бир-бири билан ўйнашарди. Улар бир-бирларини йиқитишар, сўнг яна ялаб-юлқашар, исканишар эди. Булар урғочи ва эркак бўрилар бўлиб, жондорларнинг илакишган пайти эди. Одамзод ҳидини, шарпасини узоқдан пайқайдиган жондорлар шу пайт ҳеч нарсани сезмадилар.

Найим овчи пайтдан фойдаланиб қолишни истади. Бу она табиатта бўри каби мард, жасур жонзот ҳам кераклиги, яратган эгам уни бехосият яратмаганлиги ҳақида ўйлаб ҳам ўтирмади. Кўз олдидаги бўриларга тайёр ўлжа деб қараб, милтиғи учини бўрилардан бирига тўғрилаб, тепкини босди.

Гумбурлаган овоздан бўрижарнинг ҳар бир тоши гўё қимирлаб, барча жонзотлар бир зум карахтланиб, қолди, шекилли. Ўқ теккан она бўри илкис сакрамоқчи бўлди-ю, лекин бирпас муаллақ қолиб, ўнг томонга йиқилди. Панадан чиққан овчи буни аниқ кўрди. Иккинчи жондор эса, гўё ҳозир ғажиб ташлашга тайёрдек, овчига ёмон тикилди. Бўрининг қарашидан қўрққан овчи бирдан милтиқ учини унга тўғрилади. Бироқ отиб улгурмасдан, бўри бир сакраб жарга тушиб кетди...

– Ана шу кечаги бўри, мен уни танидим, – деди Найим хотинига. – Демак, у мендан қасос олмоқчи.

– Қўйинг, қўрқитманг дадаси, – деди хотини Бўритош. – Шунча йиллардан бери овчилик қиласиз. Қўй-қўзиларимизни асраш учун қанча бўриларни ўлдирдиз, ҳеч қайсиси қасос олгани йўқ-ку.

Боши ғувиллаб оғриб, кайфияти тушган Найим эрталабгача ҳам бир чирим ухлолмади. Эртаси куни барча қишлоқдошлар йиғилишиб, бўрининг бу қилиғини муҳокама қилишди. Агар жондор хавф соладиган бўлса, биргалашиб курашамиз деб келишдилар.

Тунги соат учлар чамаси. Худди кечагидек, қишлоққа кечаги жойдан ҳам яқинроқ келиб, бўри яна улий бошлади. Найим уйғониб кетиб, жон ҳолатда кеча тайёрлаб қўйган ўқлоғлиқ милтиққа қўл чўзди. Тезда кийиниб, супага чиқди. Бугун қўшни ҳовлининг супасидан туриб, бўрига қараб биринчи ўқ отилди. Бўри яна бир сакраб, кўздан ғойиб бўлди.

Найим қўрқувданми, совуқданми қалтираб уйига кирди. Керосин лампанинг хира ёғдусида ваҳимадан аллатовур тус олган овчининг юзига қараб хотини чидаб туролмади.

– Намунча, дадаси, – деди мулойимлик билан, – шунча йиллардан бери овчилик қилиб, бунчалик қўрқувга тушмагандиз. Агар сиз шундай қилсангиз, биз нима қиламиз.

– Эй, хотин, – деди Найим. Кейин хона бурчагидаги сандалга бориб ўтирди. Аёли ҳам бир бурчакни эгаллаб, танча ичидаги чўғни эски, занг босган капкир билан титкилади. Овчи қалтираётган қўл-оёқларини сандалнинг ичига тиқиб, бағрини ҳам кўрпага босди, сўнг унга мўлтираб қараб турган аёлига сўз қотди.

– Кеча бўрининг жуфтини бекор ўлдирдим. Ўзимнинг ҳам кўнглим бошқача бўлди. Бўри ваҳший ҳайвон бўлса ҳам, бу тоғ унинг ҳам макони-да. Ўйнашга, эркин юришга унинг ҳам ҳаққи бор-да.

– Ҳа, нима бўпти дадаси, битта бўрини ўлдирганда шунча ваҳимага тушасизми.

– Ҳар бир жондорни ҳам овлашнинг вақти-соати бўлади-да онаси, – у бироз тин олди. – Мен ана шу қоидани буздим. Шунинг учун у мендан ўч оляпти.

Аёл ҳам бошқа ҳеч нарса демади, Найимнинг ҳам гапиришга ҳоли йўқдек жим бўлди, сандалнинг ичига кириб кетгудек тиқилиб, чуқур ўйга ботди.

[illegible] ёшлик пайтларидаги бир воқеа эсига тушди. Ўшанда адашмаса бешинчи ёки олтинчи синфда ўқирди. Мактабдан қайтаётганда синфдоши Абрай билан уришиб қолди. Абрай бўйчан, бақувват бўлгани учун жанжаллашишга қўрқди. Лекин бир қасдини олишни кўнглига тугди.

Абрайлар Найимларга қўшни бўлиб, унинг каттакон олапар кучуги ҳар доим дарвоза олдида ётар, Найим қанча ўтиб-қайтмасин ўгирилиб ҳам қарамасди. Бир куни Найим қўлига бир қиррали тошни олди-да, итга яшириниб бориб, тош билан бошига боплаб урди. Буни кутмаган кучук жон ваҳмида вангиллаганча қочди.

Эртаси куни Найим яна қўшнисининг уйи олдидан ўтди. Кечаги воқеани унутган, бепарво ўтиб борарди. Олапар ҳам ҳар доимгидек дарвоза олдида ётар эди. Найим кучукнинг тўғрисига бориб қолганда, олапар сакраб турди-ю, унинг болдиридан ғарчиллатиб тишлаб

олди. Ана шунда билган эди Найим ҳайвонларнинг ўч олишини.

Тенгқур жўралар ўзаро суҳбат қурганларида Абрай чўпон ҳам тоғдаги бир воқеани сўзлаб бергани кечагидек эсида.

– Устозим Ботир чўпон Ширдоқ яйловида ўтов тикиб, қўй сурувини ўтлатар эканлар, – деди у бамайлихотир. Сўнг чойдан ҳўплаб, яна гапини давом эттирди. – Ўша пайтлар тоғларда бўрилар беҳисоб бўлган. Шу боис ҳар бир чўпонда таёқ ўрнида милтиқ бўлган экан. Ширдоқ яйловининг ён томонидаги жарликдаги чашмадан ичиш учун сув олиб келишар экан.

Бир куни Ботир чўпон сувга борибди. Тепаликдан энди чашмага тушаётган экан, бирдан таққа тўхтабди. Чашма бўйида иккита бўриваччаси билан қўнғир тусли бўри турарди. Она бўри ёнбошлади. Бўриваччалар эса бири бири билан олишиб ўйнай бошлади. Ботир нима қиларини билмай, анчагача бўриваччаларнинг ўйинини томоша қилди. Сўнг секин изига қайтиб, ўтовдан милтиғини олиб, чашма томон кетаётганда шериги уни тўхтатди.

– Керак эмас, ўлдирманг, – деди шериги, – бўри қасос олиши мумкин. Барибир бизга зиён етказади. Бизнинг сурувимиз шу ерда, ахир.

– Қўрқма, қўлимизда милтиғимиз бор, – деди менсимай. – Балким икки боласига қўшиб онасини ҳам тинчитарман. Қайтанга, ваҳший жонзотлар бизлардан доим қўрқсин. Шунда қўйларимиз бехавотир ўтлайди.

Ботир овчиларга хос эҳтиёткорлик билан сездирмай жондорларга яқин борди. Ҳали ҳам бўриваччалар ҳеч

хавф-хатарни ҳис қилмай, бир-бирлари билан [illegible] ўйнашарди. Чўпон икки дақиқа чамаси, катта тош ёнидан пойлаб, томоша қилди. Сўнг сездирмай икки ўқ билан икки бўриваччани бир зумда отиб йиқитди. Она бўри эса овчига қараб бир ириллади-да, бир сакраб ўзини панага олди.

Тонг саҳар қўйлардан хабар олиб келган чўпон ваҳима аралаш Ботирни уйғотди.

– Туринг, тез туринг Ботир ака, қўйлар йўқ.

– Ваҳима қилма, қандай йўқ бўлади, – деди Ботир. Бироқ унинг ҳам кўнглига ғулғула тушиб, қандайдир ваҳм билан ўрнидан турди.

Иккովлари югуришиб, қўйлар қамаб қўйилган қўрага боришди. Дарахтларнинг йўғонроқ шохларидан тайёрланган ходачаларни ерга суқиб, бир-бирига боғлаб, [illegible] тўсиқ ҳосил қилинган жой бу чўпонлар учун қўра бўлиб, кечаси қўйларни шу ерга қамаб, ўзлари дам олишарди. Гўё кимдир тўсиқни атайлаб очиб, қўйларни кун ботишдаги катта жарлик томон бошлаб кетган эди.

Чўпонлар тезда йўрға эшакларини миниб, қўй изларини қоралаб илгарилаб боришди. Уч юзга яқин қўй-қўзи эгасиз кетиб қолиши мумкин эмас-ку, ахир. Уч чақиримча йўл босишгач, тонг ҳам оқариб излар янада яққолроқ кўзга ташлана бошлади. Сел ариғидан ўтишгач, излар иккига бўлинди. Сурувнинг катта қисми ўнг томонга бурилган. Бир қисми эса тўғрига, катта жар томонга кетган эди.

– Сен бу томондан бор, – деди Ботир шеригига ва ўзи тўғри катта жар томонга илдамлади.

Катта жар ёқасига етиб келган Ботир ҳайратдан ёқа ушлаб қолди. Бир тўда қўйлар пастда устма-уст бўлиб ётар, юқоридан кимдир уларни ушлаб, бир жойга ирғитганга ўхшарди. Танаси буталаб кетган кекса тол тагида эса иккита бўри ёнбошлаб, кўзларини чўпонга тикиб турар эди. Ботирнинг бўриларга кўзи тушди-ю, воқеани англагандек кўнгли алланечук бўлиб кетди. Бўрилар чўпондан ўч олиш мақсадида катта сурувни ҳайдаб чиқишган. Қарийб саксонга яқин қўйни ажратиб, жар томонга сиқиб олиб келиб, уларни баландликдан сакрашга мажбур қилишган эди...

Роппа-роса бир ҳафта тоғли қишлоқчада нафақат Найим овчи хонадонида, балки қишлоқнинг барча уйларида ҳаловат бўлмади. Найим овчи бу учун ўзини асосий айбдор ҳисоблар, қасдма-қасдига олиб бўри ҳам ҳар куни қоқ ярим кечаси қишлоққа сукунат тушганда овчининг уйи рўпарасидаги тепаликка чиқволиб, улишни бошларди. Қишлоқ оқсоқоллари, тажрибали овчилар ўзаро маслаҳатлашиб, қанчалик ҳушёр турмасинлар, бўрини ота олмадилар. Найимнинг эса шу бир ҳафтада на ичганида, на еганида, на юрганида ҳаловат бўлмади. Аёлининг назарида эри бир ҳафтада анча чўкиб, сочсоқолида оқ кўпайиб, юзининг ажинлари янада чуқурроқ тортиб, кексайиб қолгандек кўринди.

Етти кундан сўнг бўри қайтиб қишлоқни ҳам, Найимнинг хонадонини ҳам бошқа безовта қилмади. Овчининг ўзига келиши учун эса бир ойдан зиёдроқ вақт кетди.

Бугун эрталабдан ҳаво илиқ эди. Найим овчи водийга, қишлоқдан анча олисда бўлган туман марказига ту-

шишга аҳд қилди. Қўйларга арпа олиб келиши, рўзғорга ган ул-бул харид қилиши лозим эди. Қишлоқда бор-йўғи биттагина машина – «Газ–51» бўлиб, бир ҳафта, баъзан бир ойда марказга тушиб келарди. Овчи ҳам ана шу машина билан барвақт шаҳарга тушди.

Шаҳар бир қадам узоқ эмасми, бозорликни қилиб, ҳар доимгидек шофёр билан бозор ичидаги олди ойнали ошхонадан овқатланиб йўлга чиқаётганларида кеч бўлиб қолган эди. Қишлоққа олиб борадиган охирги тепалик – катта довонга чиққанларида уфқдаги қизил шафақ буткул йўқолди. Атрофни ғира-шира қоронғилик кира бошлади.

Автоулов довондан ошиб, қишлоқ томонга туша бошлади. Йўл бир машина аранг сиғадиган, шағал тўкилган, бир чеккаси паст-баланд тепалик, бир томони эса тўрт метрча пастдан оқадиган сой билан чегараланган.

Тўғридаги катта қайрилишдан ўтсалар қишлоқнинг дастлабки хонадони кўзга ташланади. Шу пайт бўри билан содир бўлган даҳшатли кунлар лоп этиб овчининг эсига тушди. Уни эсламасликка ҳаракат қилиб, машина йўлига тикилди. Шу лаҳзада машина олдига – торгина қум тўкилган йўлга ён томондан каттакон бўри сакраб тушди. Шофёрнинг эсхонаси чиқиб кетди, тормоз босиш хаёлига ҳам келмай, рулни ён томонга буриб юборди. Омадлари бор экан. Йўлдан чиқиб кетган машина сой қирғоғидаги буталаб кетган қари тут дарахтига бориб урилгани боис жарликка қуламади. Кабинада ўтирган, қўрқувидан қалтираётган қишлоқ одамлари катта хавфдан қутулиб қолишган эди.

Сойнинг у бетидаги кўкимтир бўри машинага ва ичидаги карахт ўтирган одамларга бирпас қараб турди-да, сўнг сой ёқалаб тоғ томонга бир-бир қадам босиб кетди.

ҚАТРАЛАР

МУАЛЛИМАНИНГ ХАТОСИ

Кариманинг бу мактабга бошланғич синф муаллимаси бўлиб ишга келганига энди бир ҳафта бўлди. Ҳали 1-синфдаги ҳар бир бола, уларнинг ота-онаси, оиласининг аҳли билан танишиб улгурмай, 8 март байрами яқинлашиб қолди.

Шу куни она тили дарсида ўқувчиларга «Онажонимни табриклайман» мавзуида табрик матнини ёзишни топширди.

– Ҳар ким онасига нима совға қилмоқчи. Шуни ҳам ёзишни унутманг, – деди Карима алоҳида таъкид билан.

Ҳамма ўқувчилар дафтар варағидан олишиб, ёзишга киришдилар. Муаллима табрик матнини икки-уч марта яна ҳам такрорлади. Ўқувчилар ҳам иштиёқ билан иш бошлаб, ҳар замон «устоз, шундай деб ёзсам майлими» деб сўраб ҳам қўйдилар.

Карима синфхонадаги 23 нафар «қора кўзлар»ни диққат билан кузата бошлади. Орқароқдаги партада ўтирган Малика унинг диққатини тортди. У қўлига ручка тутганча, оқ қоғозга тикилиб, нималарнидир ўйлаб ўтирарди. Дастлаб Карима «ўйлаб ёзмоқчидир», деб ин-тизарди. Орадан яна бир неча дақиқа ўтгач, қаради: Малика ёноғини қўлга тушиб, чуқур ўйга ботганча, бир

нуқтага тикилиб қолган эди. Малика муаллимасининг олдига юриб келганини ҳам сезмади.

– Бу нима қилиқ?

Малика устозининг олдига келиб, дашном беришидан ўзига келди. Айбдорона:

– Ҳеч нима, ўзим, – дея олди, холос.

– Нега ёзмайсан, – овозини баландлатди муаллима.– Нима ўз онангга айтадиган сўзинг йўқми? Ёки онангни яхши кўрмайсанми?

Малика икки кафти билан юзини беркитиб, йиғлаб юборди ва илкис ўрнидан туриб, синфхонадан шошиб чиқиб кетди.

Малика мактаб ҳовлиси этагидаги ўриндиққа бориб ўтирди, кўзларини рўмолчаси билан артиб, сумкачасидан чиройли бир суратни олиб, унга тикилди. Суратдан унга боқаётган чиройли, кулимсираб турган аёл онаси бўлиб, оғир дард билан бу ёруғ оламни тарк этганига ҳали кўп вақт бўлмаганди. Муаллима эса бундан бехабар эди.

Кўзи ҳали ҳам ёшланаётган қизча суратга тикилди: «Онажон қани ҳаёт бўлсангиз эди, мен сизга кўп совғалар берардим, ўзим дастрўмолча тўқирдим. Сиз учун шеър ёзаман деймана-у, ёзолмаяпман, онажон...»

Муаллима нима гаплигини англаб, ўз хатосини тушуниб етди. У тезда қизнинг орқасидан чиқди. Унинг йиғлаб турган ҳолатини кўриб, секин бориб, ёнига ўтирди. Бир қўлини Маликанинг елкасига ташлаб, уни ўзига тортди.

– Кечир мени, болажон.

ҲАСАД ЎТИ

Улар учаласи дўст эди. Мактабда бирга ўқишди, университетни бирга тугатишди. Сўнг уларни тақдир бир-биридан узоқлаштирди. Бири пойтахти шаҳри азимда, иккинчиси туман марказида, учинчиси эса жонажон қишлоғида фаолият кўрсата бошлади.

Тумандаги йигит иш билан Тошкентга бориб келди. Сўнг дарҳол қишлоқдаги оғайнисини суҳбатга чорлади.

– Сафар жуда зўр бўлди, – деди хурсанд ҳолда.– Дўстимиз, сени жуда кўп сўради. Салом айтиб қўй, деди. Иши жуда зўр. Яқинда бўлим мудири этиб тайинланибди. Хизмат машинаси ва...

– Тўхтанг, тўхтанг, дўстим, – деди у. – Унинг хизмат машини олса, сизга нима? Хизмат машинаси бўлса, бир кун сизни миндирармиди? Асли уни жиним суймайди. Мактабда ўзи ишини мендан кўчирарди. Бермайман десам ҳам қўймасди...

Кейинги гаплари суҳбатдошининг қулоғига кирмади. Қаршисидаги инсон ҳасаддан тутаб ёнарди. Уни пасайтиришга уринса, гуриллаб ёниб кетиши аниқ эди.

ҚАЛТИС ҲАЗИЛ

Бир-бири билан қалин жўра эди улар. Баъзан жуда қалтис ҳазил қилар эдилар. Аммо ҳеч бири ўзига оғир олмасди.

Улардан бири иккита меҳмон билан дам олиб ўтирган эди. Кайфияти чоғ. Шу пайт жўраси телефон қилиб қолди.

– Қаердасан?

– Мажлисдаман.

– Бир учрашиб, хушчақчақлик қилайлик дегандим.

– Ҳозир иложи йўқ. Лекин сенга бир илтимосим бор.

– Марҳамат.

– Бир бозорга тушиб, сабзи-пиёз олиб, келинингга бериб қўй. Уйда ҳам дастёр йўқ.

– Хўп-хўп, сенинг гўзал рафиқангдек аёлга хизмат қилсак қилибмиз-да. Ўзлари уйдами? Бўлди, ҳозир бозорлик қилиб, ёнига бир даста гул қўшиб, бормаган номард, дўстим.

Оғайнисининг гапларини олдин тинглаб туриб, кейин орияти қўзғалди. Нафсониятига тегди унинг сўзлари. Негадир юзига қизиллик югурди. Ҳазил зилга айланган эди.

– Бекор айтибсан, сен ифлос уйга қадам босма…

АДАБИЁТ – УММОН

Даврада, асосан, адабиёт ихлосмандлари эди. Гап ҳам ҳозирги ўзбек адабиёти, прозаси, шеърияти хусусида борарди.

Бир иккита шеърлари билан танилаётган шоира қиз ўртага чиқди. Жон куйдириб, фидойилик билан сўзлар экан, ўзбек адабиётига нисбатан «жилға» сўзини қўллаб юборди. Бундан табиийки, катта шоирларимизнинг жаҳллари чиқди. Бири қўл кўтариб, даврага ўз фикрини ташлади.

– Ўзбек адабиёти жилға эмас, кўп ўтмай қуриб қолса. Ўзбек адабиёти – уммон. Марҳамат, ижодкор сифатида шу уммонга тушмоқчи бўлсанг, унинг тубидан гавҳар олиб чиқ, бироқ унда ғарқ бўлиб кетма. Юсуф Хос Ҳожибни ўқи, Алишер Навоийни ўқи. Мирзо Бобур роман деб атамаган «Бобурнома»ни ўқисанг, бу фикримдан қайтишинг турган гап.

МУНДАРИЖА

Тақдир чизиғи (Қисса) ....

Ҳикоялар

Савоб иш ....
Мени кечир, қизгинам ....
Анзират ....
Моможон ....
«Отанг куёв бўлди, онанг келинчак» ....
Эрнинг ўлими ....
Айтилган гап ....
Қасос ....

Қатралар

Муаллиманинг хатоси ....
Ҳасад ўти ....
Қалтис ҳазил ....
Адабиёт – уммон ....

Адабий-бадиий нашр

САЛОҲИДДИН ИСОМИДДИНОВ

ТАҚДИР ЧИЗИҒИ

Муҳаррир *Б. Худоёрова*
Рассом *Д. Ҳамидова*
Бадиий муҳаррир *Х. Кутлуков*
Техник муҳаррир *Т. Харитонова*
Кичик муҳаррир *Д. Холматова*
Мусаҳҳиҳ *М. Ишонхонова*
Компьютерда тайёрловчи *Ф. Ботирова*

Нашриёт лицензияси AI № 158.14.08.09. Босишга 2015 йил 9 ноябрда рухсат этилди. Бичими 70x108 $^{1}/_{32}$. Офсет қоғози. «Peterburg Uz» гарнитурасида офсет усулида босилди. Нашр табоғи 4,32. Шартли босма табоғи 4,55. Адади 2000 нусха. Буюртма № 15-565.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг «O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи. 100129. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20
Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10
e-mail: iptduzbekistan@iptd-uzbekistan.uz
www.iptd-uzbekistan.uz